

Memòries d'en Joan

1938 – 1943

Joan Guari i Serres

Als meus estimats nets Jordi i Raimon,
i a la meva estimada neta l' Imma.

PRÒLEG

Ara, quan el proper juliol es compliran setanta anys de l'aixecament militar del General Franco que va esdevenir Guerra Civil, potser és un dels millors moments per treballar això que ara anomenem "La memòria històrica".

Efectivament, han estat molts i molts anys d'oblit sobre uns fets que van marcar profundament tota una generació.

És per això que relats com el que ara tenim a mans, "Memòries d'en Joan", recuperen tota la seva vàlua.

En Joan Guari, fill d'El Pinell de Brai, va viure quan encara no tenia divuit anys com, literalment "la guerra el venia a buscar a casa".

El seu testimoni de com les tropes franquistes a l'abril del 1938 arriben al seu poble, com s'incorpora a les files republicanes i com viu en tota

Intensitat els principals combats de la Batalla de l'Ebre a la Terra Alta – entre d'altres la, ja mítica, "Cota 705", són realment esfereïdores.

La Guerra Civil va trasbalsar i colpejar durament la Terra Alta.

Només dues xifres prou significatives:

A El Pinell de Brai, el poble d'en Joan, el 1.936 hi vivien 1.902 persones. El 1.940 en sobreviuen 1.474.

A tota la Terra Alta es va passar en aquests quatre anys de 28.856 ànimes a 24.098 .

Els estralls de la Guerra en aquesta comarca es van cobrar més de 4.000 vides, un 15% de la població total.

Però, tot i amb això, la duresa del relat de "La Campanya de l'Ebre" encara és superat, si això és possible, pel que ell anomena "El Calvari", la seva vida a l'immediata postguerra, des del 21 de Gener de 1939, quan el fan presoner les tropes franquistes, fins el 22 d'agost de 1943 quan torna definitivament a casa.

Després de passar per Camps de concentració i de Treball com els de "La Vidriera", a Avilès, el tristament cèlebre de Miranda de Ebro, els de Ribadesella, Arízun, Reus, "Miguel de Unamuno" a Madrid, i per últim Ceuta. Després de quatre anys i mig de "penitència" per ésser "desafecto al Regimen" pot tornar a casa sa i estalvi.

El relat d'en Joan és sens dubte apassionant, però el que realment el fa més emotiu és la seva manca de rancúnia o ressentiment envers els seus captors, en fer la descripció.

La mirada d'en Joan ens enlluerna, i és un testimoni impagable i de primera mà sobre un temps i un moment històric que cal no oblidar perquè encara té molt que ensenyar-nos.

Totes les guerres són tràgiques, però les Guerres Civils entre germans fan treure el pitjor – i també el millor – de l'ésser humà.

Per recordar, per no oblidar, per saber perdonar, per fer justícia al passat... aquí tenim les Memòries d'En Joan Guari i Serres.

S.S.F. Maig 2006

LA PRIMERA PART DE LA MEVA VIDA

Em dic en JOAN GUARÍ I SERRES, vaig néixer a la vila del PINELL DE BRAI, província de Tarragona, un dimecres dia 10 d'octubre de 1.920.

Els meus pares es deien Manuel i Raimunda, fill únic de la meva mare amb el meu pare, per quan aquest ja tenia dos filles més, Maria i Matilde hagudes del seu matrimoni anterior.

Fill d'una família pobra i pagesa, com les de la majoria d'aquesta vila, vivint amb no gaires sobres del que ens donaven la venda dels fruits de les nostres terres durant l'any.

A pesar de la nostra humil posició econòmica, els meus pares em van inculcar de petit a no descuidar l'escola, el que em va reportar sempre que el mestre en qualifiqués entre els punters de l'escola.

Però les necessitats familiars van tenir molt de pes, perquè als 12 anys, els meus pares m'haguessin de treure de l'escola, per inclinar-me a llaurar la terra i de passada també guanyar algun jornal per tal de fer més portadora la vida de casa en el que respecte a l'afer econòmic.

D'ideologia republicana el meu pare, va ésser un dels fundadors del primer centre republicà que hi va haver en aquesta vil·la, que per nom es deia "Centro de Unión Republicana".

Tenien la seu al carrer de Lleida núm. 10, 2º pis -ara casa Les Caseres-, fundat en el temps de la monarquia d'Alfonso XIII, per allà als voltants dels anys 1.910 - 1911.

No recordo gaire bé la data exacta de la seva fundació doncs el llibre d'actes de l'entitat el teníem a casa i es va perdre en quant la batalla de l'Ebre, que ens van saquejar la casa.

Va durar molts pocs anys, pel motiu que van tenir molts pocs seguidors, ja que en aquells temps un republicà a un poble es considerava una mica lligat a Lucífer.

S'havien comprat cadascú la seva cadira i la seva cafetera, que consistia en un got de cristall especial per resistir altes temperatures i a sobre hi anava una mena de got de llauna amb un compartiment per posar-hi el cafè.

Hi tiraven aigua, passava per un colador de roba i feia cap al got de baix que a la vegada servia de tassa per beure el cafè.

Al no proliferar el republicanisme, es va dissoldre el centre, prenent cadascú cap a la seva casa, la cadira i la cafetera.

Nosaltres també teníem el llibre d'actes i el segell de l'entitat, per la raó que el meu pare era el Secretari, però condicionat a que si alguna vegada es formés un altre "Centro de Union Republicana", havia de lliurar-la a la nova entitat.

Va passant el tems i jo em vaig fent gran, i quan encara no havia complert els 16 anys, esclatà la guerra civil espanyola, cosa que em tornà a la meva memòria, aquells jocs de guerra que fèiem quan sortíem de l'escola el Josep del Boticari, Miquel de l'Angeleta, Fernando del Llauné, Leandro i Pepe de la Venta, Josep de Pau, Josep de Mariet, Pere de Calil, Pare de la Nensa, Francesc Colell, Pedro del Guardamontes, etc, etc.

I ho fèiem quasi amb una autenticitat perfecta amb parapets, trinxeres etc.

Després a tots els nomenats ho vam haver de fer-ho realment, per desgràcia.

Tornant a l'any 1.931, després de la instauració a Espanya, de la

IIª República es va fundar una societat nomenada "Centre d'unió Republicana" que abans es deia "Societat Recreativa" vulgarment motada com "La Pianola" pel motiu que quan van fundar aquesta societat, i per fer balls als socis varen comprar un aparell musical que es deia aquest nom.

Encara existeix el solar que on hi era, i es diu aquest nom.

Qui no recorda del Pinell "La Pianola" dels que visquérem aquells anys?.

Jo era molt jove, però a la meva memòria estan aquells avantguardistes de l'esbarjo al nostre poble, formant no una societat més sino que em poden dir una comunitat per ajustar-nos a la reialesa. Eren tots directius i socis uns homes sempre disposats a crear coses noves i també fer sacrificis en bé de l'entitat i dels jovents que hi havien, ja que tot o la majoria del que es feia era en mires de tenir la joventut unida i crec que ho van aconseguir.

Entre les activitats creades es va organitzar una secció de teatre, representant-se diverses obres, algunes de bastant renom com "Terra Baixa", "El Ferrer de Tall" etc.

Encara recordo al Sr. Eleuterio Serres fent el paper de Manelich a "Terra Baixa", al Sr. Manuel de Tomaset fent de soldat andalus al sainet "Per no entendre el Castellà" i també a la mateixa obra el paper que representava el Sr. Fernando del Marxé fent de Català de L'Empordà.

En fi, vam ser tantes que quasi no hi havia dissabte o diumenge, que no hi hagués espectacle, sigui dramàtic, còmic o de varietats. Aquest últim, o sigui de varietats, venia sovint una companyia ambulat que portava una actriu que es deia "L'Agripina" que dominava molt be el gènere teatral d'aquells temps, o sigui "El Cuplé", improvisant sempre alguna parodia entre els espectadors i en especial a un senyor conco vell que es deia Josep del Domingo.

Va ser molts anys popular una copleta un poc picant, que una vegada li va dedicar i que deia així:

"Al Josep de cal Domingo
dos melons li vull donar
Però abans que s'els mengi
ell diu que mels vol tastar".

Sempre feia tasca recreativa, també vam fundar el primer equip de futbol.

Era tanta l'harmonia que hi havia a l'entitat, que fins i tot a l'equip se li va posar el nom de "Club Esportiu Bon Humor".

D'aquest en formaven part com a jugadors els Paco Feliu i Josep del Sec com a porters, molt efectius defensant la seva porteria -molts equips d'ara ferien bona festa si poguessin tenir-los-, uns cerbers com foren aquests.

Al costat d'ells, formaven l'equip Margalit, Trapa, Gandesana, Joan de Fontana, Pere de Perellorens, Joan de Suano, Llorenç del Llauné i molts més que ara no recordo.

La pilota sempre estava sota el taulell de "La Pianola" i el primer que arribava la treia al carrer a pilotejar, trencant tantes bombetes com el Sr. Joan del Guarda, conserge de l'entitat, reposava a la que hi havia a l'entrada del local.

El terreny de joc de l'equip estava enclavat molt a prop de la bassa de l'aigua a uns terrenys, no gaire grans per cert, que va donar el Sr. Manuel de Tomaset.

També per aquests anys començava a tenir popularitat el cinema sonor.

Solament es feia a Tarragona, Reus i a Tortosa i prou.

A les altres poblacions encara no és coneixia, però se'ls va posar al cap fer cinema sonor al Pinell i per cert que ho vam aconseguir.

Es van desplaçar a Reus per les festes del Carnestoltes i no sé com s'ho van fer, que van llogar per a tres dies un aparell, un operador i tres pel·lícules.

L'aparell consistia solament d'un projector i un altre que només era un gramòfon, ja que la part sonora de la pel·lícula estava gravada en un disc que a la vegada anava sincronitzat amb el projector, per la raó que quan es posava en marxa un també s'hi poses l'altre.

Havia un inconvenient, que quan s'havien suprimit alguns trossos de pel·lícula per trencament o d'altres coses, s'hi havia d'annexionar tants quadres suprimits per uns altres en negre, ja que d'aquesta forma no es perdien la sincronització paraula-imatge.

Recordo que la primera pel·lícula que es va fer, i per cert també la primera al Pinell, es deia: "El Precio de un Beso", que la feia un cantant de molta popularitat en aquells temps, que es deia José Mojica.

Mes tard i en ple èxit, es va fer frare.

Com sigui el que dic abans, que s'havia de recompondre la pel·lícula en quadres que s'havien suprimit per altres que no tenien imatges, alguna vegada o moments que senties parlar o cantar i no veies rés.

Però en fi, l'objectiu d'aquells senyors es va veure complert, fent com dic abans, cinema sonor al Pinell per primera vegada, els tres dies del Carnestoltes de l'any 1.932.

També disposava aquesta societat d'una meravellosa terrassa, a la qual a l'hivern s'hi prenia el sol, i a l'estiu la fresca.

S'hi feien jocs de bitlles, els diumenges per la tarda, focs artificials en quant venien les festes majors de Sant Llorenç, a més tots els diumenges també hi havia vall pels que volien ballar, amenitzat per la banda de música del Sr. Ramon del Serrallé.

Allà sortia tothom, grans, petits, vells i joves, reflectint d'aquesta manera la bona harmonia que hi havia entre tots allà pertanyents.

Per l'any 1.934, per la festa major, vam organitzar una cursa de braus.

Resulta que va venir de Barcelona una família pinellana nomenada "Els Sardinaires" que tenien tres nois, l'un futbolista, un altre aficionat a la sarsuela i l'altre de molt aficionat a l'art de "cuxares" o sigui al toreig de braus.

Havia fet una mica de pràctiques a la plaça de Les Arenes i també per alguna població de la província de Barcelona.

Quan es van adonar de la seva afició els directius es van posar en moviment i per la Festa major de Sant Llorenç es van veure "Toros" al Pinell.

Van cridar una reunió de socis expressant-los-hi el cas i al mateix temps convidar-los que col·laboressin en ajudar a fer la plaça al camp de futbol, portant cadascú el seu carro, que servia al mateix temps per fer l'anella i compartiment per posar-hi la gent.

També s'hi van portar camionetes que tenien els Srs. Suano i Llauné.

Em recordo que el cartell era aquest que transcriu a continuació:

"Toros en PINELL DE BRAI, para el día 10 de Agosto de 1.934.

Con permiso de la autoridad competente y si el tiempo no lo impide, se lidiarán, banderillearán y serán muertos a estoque, 2 Hermosos novillos toros de la ganaderia de Charnego de San Jaime d'Enveja por los siguientes espadas: PEPE RABASA, NIÑO DE LA NAVAJA, TERREMOTO y el torero de la localidad LORENZO BORRAS AMOROS".

Jo estava veient la cursa al camió del meu padrí el Sr. Joan del Llauné, i per cert que vaig agafar una mica d'esglai, quan torejava el paisà Borràs.

Una vaqueta molt traïdora el va rebotar tres o quatre vegades, posant en perill el seu físic, però tot es va acabar bé.

En tot això entrem a l'any 1.935, any aquest caracteritzat per les lluites polítiques: que si la CEDA, que si els de Lerroux, els del Marcel·lí Domingo, Esquerra Catalana, etc, etc.

Tot un conglomerat de partits polítics, que abans de les eleccions ho havien de fer tot i passades aquestes ja no és recordaven de promences ni compromisos.

Els que perdien no ho podien fer, i els que guanyaven ja havien assolit el seu objectiu que era arribar al poder.

A l'única cosa que portaven aquestes lluites és a dividir les comunitats rurals, tant que hi havia extrems que famílies del poble, una per ser d'un partit i l'altra part ser de l'altre, es trobaven dividides fins l'extrem de no visitar-se, ni saludar-se si es trobaven pel carrer.

Ara bé, com sigui que jo ja tenia 15 anys, direm que "Ja es començava a veure el bigal", i ignorant que a llarg termini el que podien repercutir aquestes lluites polítiques, encara hi veia una mica de distracció, no solament jo sinó alguns altres joves també.

A la nostra casa érem d'Esquerra Republicana, o sigui dels de la "Pianola", i era molt corrent per exemple anar a sentir un míting que feien els de la FAI a la Societat Obrera - ara al 1.985 local del Club de Futbol- i també a les juntes generals, tota vegada que al contrari de la "Pianola" que tots eren units, aquests eren dos bàndols, els de la CNT-FAI per un costat i els altres que es deien d'esquerra, però sense definició de partit.

Pels de la CNT estaven Els Pigats, Mingarres, Bessons, Masiana i altres, i pels Esquerrans estaven el tio Ros de Rambla, els germans del Pequeño, el Sr. Manuel Martínez Vidiella, motat "Valls" i també una altra llar de seguidors.

Quan es començaven a discutir, ells un per un costat i els altres per l'altre, no coses polítiques sinó coses de l'entitat, es formava un aldarull que després de molta llarga estona de discutir a fe de Deu que no aclarien res.

La majoria de vegades al no haver-hi entesa la qüestió que es debatia, quedava tal i com estava abans de començar l'assemblea.

En tot i això entrem a l'any 1.936, any fatídic en tots els conceptes, propulsor i començament de totes les calamitats que es poden passar dintre d'una nació.

No les cal desxifrar quines van ser, perquè encara els que vivíem aquells anys no se'ns marxaran de la memòria.

Comença l'any i recordo que pel mes de Febrer hi va haver-hi eleccions per diputats a Corts.

Per derrotar la CEDA que llavors manava en el govern, es van unificar tots els partits d'esquerra en un sol partit que es va dir "Frente Popular".

Com és molt natural, aquesta formació política va guanyar les eleccions.

Les dretes per la seva part van reaccionar molt silenciosament.

Alguna discussió acalorada entre un bàndol i altre al Congrés dels Diputats i res més de particular, però per altra part entre polítics, clero i militars començaven a preparar el que ells nomenarien com "Alzamiento Nacional" i jo en dic i diré sempre "El desastre Nacional" pels esdeveniments que aquest alçament va reportar, en la majoria de les famílies espanyoles.

Per donar crèdit a aquesta preparació que dic mes amunt, em plau transcriure del llibre de "La Guerra Civil Española" i el que el mateix diu al respecte:

" Las reformas de Azaña, produjeron un hondo malestar en el Ejercito, que se acentuó, cuando tras el fracaso de Sanjurdo en el año 1.932, los bandazos revolucionarios y reaccionarios fueron hundiendo cada vez más en la impotencia a aquella República de hombres civiles.

Así, en Enero de 1.933, un grupo de jefes militares, entre los cuales figuraban los generales Goded, Fanjul, Orgaz, Barrera e incluso jefes que luego formarían parte del bando republicano en la guerra como el general Miaja y Rojo, fundan entre todos las Juntas de Defensa la Unión Militar Española, a cuyo frente estaba el comandante Bartolomé Barba.

Los pasos decisivos para el alzamiento no empezaron a darse hasta después de las elecciones de 1.936 del mes de Febrero.

A primeros de Marzo se tienen en Madrid varias reuniones para preparar la conspiración.

Sanjurjo es reconocido como Jefe Supremo. Mola como director ejecutivo en España, el coronel Valentin Galarza como coordinador en Madrid.

El general Franco conoció muy pronto los movimientos de los conspiradores, que deseaban atraerselo y beneficiarse del gran prestigio que el joven general gozaba en todos los sectores del Ejército.

La conspiración fue un asunto predominantemente militar. Los políticos civiles conocían los proyectos y hasta participaron en ellos, pero siempre de forma subordinada al Ejército.

Mientras tanto la República, que sospecha todo y no se atreve a nada o casi nada, trata de dispersar a los posibles conspiradores: Franco y Godea son enviados como comandantes militares a Canarias y Baleares respectivamente -El mes de Junio de 1.936, fue el de máxima emoción e inquietud-.

Mola recibía la visita de innumerables enlaces para entrevistarse con los cuales debía de apelar a toda clase de industrias y estratagemas, al Teniente Coronel Seguí, mensajero de las tropas de África, al Teniente Coronel Ortiz de Zarate de Bilbao, al falangista Galcerán enviado de José Antonio, a los Capitanes Ramón Mola y López Várela, enlaces de los comprometidos en Barcelona, a los Generales Benito y González Larque mandaban fuerzas en Huesca y Burgos.

En este mes se entrevista Mola con Queipo de Llano. También se entrevista con Luis de Oriol, diputado y jefe de los Carlistas Alaveses.

El 7 de Junio en un descampado entre Tudela y las Bardenas Mola se entrevista con el viejo general Cabanellas, jefe de la V División (Zaragoza) ciudad clave por su enorme potencial humano dominado por el anarquismo.

El 23 de Junio Franco interviene otra vez cerca del Gobierno. En carta a Casares Quiroga advierte que el trasiego continuo de mandos puede aumentar la inquietud y amenazar la disciplina del Ejército.

El 24 de Junio Mola ordena a Yagüe que el levantamiento se inicie en Marruecos y que el Ejército de África debería pasar inmediatamente a la península.

A finales de Junio los planes de Mola ya están a punto, cada distrito ya tiene asignado un jefe.

La fecha de la sublevación se establece indeterminadamente para mediados de Julio."

L'assassinat d'en Calvo Sotelo el 13 de Juliol va precipitar els esdeveniments, accelerant si així es pot dir, la revolta, tan ben estudiada i planificada des de feia, com es pot observar en els paràgrafs anteriors, bastants mesos.

L'aixecament militar comença el dia 18 de Juliol de 1.936 a les possessions espanyoles del Marroc, el que aquí al poble no se li va donar massa importància, ja que es deia que s'havien revoltat els moros a l'Àfrica.

Però poc a poc van anar prenent un caire bastant seriós amb la cadena d'aixecaments que el dia 19 van succeir a Madrid, Barcelona, Saragossà, València, Sevilla i totes les principals ciutats espanyoles.

Vist pel govern que la majoria de les guarnicions militars s'havien revoltat donant suport a l'aixecament militar, a aquest no li va quedar d'altre remei que donar armes al poble que li era fidel, per a lluitar en contra la revolta.

Conseqüència de tot això va ésser que mentre a unes ciutats les forces republicanes van sufocar l'aixecament, a algunes altres van triomfar els de la revolta, promovent les primeres jornades d'una aferrissada guerra entre compatriotes que va durar des de l'esmentat 18 de Juliol del 1.936 al 31 de Març de 1.939.

Quasi tres anys.

Recordo la pel·lícula "Los 4 Jinetes del Apocalipsis".

A fe que en aquesta enfrontament van aparèixer tots.

La mort es va estendre per tots els pobles d'Espanya, tant els d'una part com la de l'altra, assassinaven a persones només pel sols fet que no eren lleials a la part que va dominar els primers dies, d'aquella ciutat o poble.

Es feien remeses de gent que les traginaven a un descampat o simplement a les voreres de les carreteres i allí gent enfollida i sense escrúpols, no tenien cap mena de consciència, els assassinaven sense pietat.

En fi, escenes terrorífiques i espantoses, conseqüents pròlegs d'una guerra civil a la que es va anar a parar.

I jo que estic fixat amb la contesa bèl·lica espanyola, em plau fer una mica d'història de la mateixa, així com la dels seus principals protagonistes.

Mort el General Mola, els primers dies de la guerra, va agafar el comandament de les forces de la revolta el General Francisco Franco Bahamonde, que estava destinat a la comandància militar de les Illes Canàries, per ordre del govern i la Llei d'Azaña, amb la probable segona intenció d'allunyar-lo un xic de la península, ja que el govern no li tenia gairebé confiança.

Aquest va néixer a la ciutat del Ferrol a les 0'30 hores del 4 Octubre 1.892.

El prestigi professional i ètic d'en Franco va arrossegar a quasi tots els seus col·legues, de totes les posicions polítiques, a aixecar-se contra el govern de la República, comptant-se rares excepcions de militars que van continuar fidels a aquesta.

Recordo el tant famós general Queipo de Llano per les seves arengues radiofòniques a Radio Sevilla.

Moscardó, Varela, Mola, Yagüe, Sanjurjo, Solchaga, Cabanellas Bautista Sánchez i un llarg etc. molt difícil de recordar, doncs tal i com dic mes amunt, pràcticament quasi tots els militars espanyols es van revelar contra un govern legalment constituït i posat per unes eleccions generals.

Tornant amb el general Franco em plau recopilar un poc la seva biografia.

Com dic abans, aquest va néixer a la ciutat del Ferrol el dia 4 d'octubre de 1.892.

Va ésser batejat amb el nom de Francisco Hermenegildo i Teodulo.

El seu pare Nicolás Franco Salgado era comptador de vaixell i la seva mare Pilar Bahamonde, era filla d'un intendent de l'Armada.

Franco era el segon de cinc germans, tres homes i dues dones, per tant era germà d'en Ramon Franco, que va ésser l'heroi aviador de d'hidroavió "Plus Ultra", que per la seva gesta de creuar per primera vegada l'Oceà Atlàntic sortint d'Espanya fins Amèrica, va arribar a projeccions mundials.

Franco va ingressar a l'Acadèmia d'Infanteria de Toledo l'any 1907 i als 18 anys ja era segon tinent.

Als 19 anys va estar destinat a les nostres possessions d'Àfrica, l' any 1.912.

Quant la guerra del Marroc pels anys 1.914, 15 i 16 va guanyar ascensos per mèrits de guerra.

Als 24 anys és ascendit a Comandant, destinant-lo a la ciutat d'Oviedo, on coneix a la que aviat serà la seva esposa Càrmen Polo.

L'any 1.920 aconsegueix tornar a l'Àfrica juntament amb el Coronel Millán-Astray i funden la legió estrangera.

Als 30 anys ascendeix a tinent coronel i designat cap de la Legió. L'any 1.925 a coronel i al 1.926 ascendeix a general de brigada.

Té 33 anys i és el general mes jove d'Europa.

Continuant seguint la història del mateix i situant-nos a la declaració de la guerra espanyola que fa des de les Illes Canàries el dia 18 Juliol 1.936 contarem una mica del text, (Guerra Civil Española Tom. 19 pag. 154), que diu al següent:

"Españoles:

A cuantos sentis el santo amor a España, a los que en las filas del Ejercito y de la Armada habeis hecho profesión de fé en el servicio de la patria, a los que jurasteis defenderla de sus enemigos hasta perder la vida , la Nación os llama a su defensa.

Pactos electorales hechos a costa de la integridad de la propia patria unidos a los asaltos a los Gobiernos Civiles y cajas fuertes para falsear las actas, formando la mascara de legalidad que nos preside. Nada contuvo la apetencia de poder, destitución legal del moderador, glorificación de las revoluciones de Cataluña y Astúrias, una y otra vez quebrantadoras de la Constitución que en nombre del pueblo era el fundamento de nuestras instituciones, etc, etc, "

Per tots els efectes, aquest manifest d'en Franco, que va ésser el primer de caràcter general que va sobrepassar la frontera de l'estrictament castrense, per dirigir-se al poble espanyol, va significar la declaració de guerra contra el govern del front Popular, personificat al de la nació.

En la firma del document no figura el nom d'en Franco, sinó el càrrec que tenia el dia 18 de Juliol, o sigui Comandant General de Canàries.

El seu text va ser radiat per Radio Tetuan la nit abans també sense firma, solament indicant l'autoritat del que provenia.

La radio i la impremta van prestar en gran manera el seu concurs al General Franco, per fer saber a Espanya i a tot el món per mitja d'aquest manifest, que la màquina destructora de la guerra s'havia ficat en marxa.

Per l'altra part, la republicana, es van lliurar diversos decrets, entre ells aquest:

"MINISTERIO DE LA GUERRA.-DECRETOS:

A propuesta del Ministerio de la Guerra y de acuerdo con el Consejo de Ministros, vengo a decretar la anulación del Estado de Guerra en todas las plazas de la península, Marruecos, Baleares y Canarias, donde se haya dictado esta medida, quedando inmersos los infractores de este Decreto, y relevadas de obediencia a los Jefes facciosos, las Fuerzas Militares.

Dado en Madrid el 18 de Julio de 1.936.
El presidente de la República
Manuel Azaña".

El govern de la República va intentar dominar la situació per mitja de la "Gaceta".

Els diversos decrets que es van publicar al "Diario Oficial" del dia 19 de Juliol, a més d'arribar amb retràs van resultar totalment inútils.

Ni la dissolució de l'Exèrcit ni el llicenciament de les tropes que es decretava en un d'ells, ni la destitució del general Franco, Mola Queipo de Llano i Cabanillas que també s'ordenava al decret, van servir per aturar les tropes insurrectes que s'havien aixecat contra el govern de la nació. Tractant-se entre fills tots del mateix poble espanyol.

La rebel·lió militar ha estat dominada a moltes ciutats del poble espanyol, però el Govern i tot l'Exèrcit, les milícies sindicals i dels partits del Front Popular tracten de cobrir aquest buit, amb una riuada de voluntaris, amb mes entusiasme i valor que disciplina i marcialitat militar.

A Madrid marxen a prendre posicions a la serra i les de Barcelona van sortir a topar a les forces insurrectes que van dominar Saragossa.

Ha acabat la lluita de les barricades, donant pas aviat a una guerra de moviments i trinxeres, que si bé per una part als primers combatents els va despertar uns sentiments de valor i heroisme i coratge total, cadascú a la causa perquè lluitava, per l'altra també van sortir aquelles de ràbia i dolor, odi, renec i desesperació, o sigui que lo millor i lo pitjor que es pot tenir en un ésser humà.

Recordo els primers dies, la crida de voluntaris catalans.

Per allà el dia 24 de Juliol, van sortir les primeres columnes de milicians amb la consigna de "**SARAGOSSA**".

Són aquelles sortides de Barcelona les nomenades de Durrutti, Ascaso, Pérez Farras, Pi i Sunyer, Lenin i Carles Marx, que la comandava en Josep del Barrio.

Més tard aquesta va passar a la 27ª Divisió, motejada "La Bruja" per les hostes contraries, pel motiu que a tots els fronts que hi havia combats seriosos, se la trobaven enfront.

D'aquesta 27ª Divisió més endavant em faré més extensiu, amb motivacions molt particulars, per ser a la que jo vaig pertànyer tot el temps que vaig prendre part en la contesa com combatent a l'Exèrcit de la República.

Cal remarcar també la gran participació estrangera a les dues parts. Per la dels de la revolta va ésser decisiva l'ajuda que van rebre d'Alemanya i Itàlia, amb aviació, material bèl·lic i homes.

Per la part del govern, la desgraciada intervenció francesa en els primers moments, al no deixar entrar material de guerra per la zona nord del país i la continuada "No intervenció" en el conflicte, i estesa més tard també a Anglaterra, es pot ben bé assegurar que aquestes actituds no van resultar ni mica beneficioses per la causa republicana. No trobaríem gaires pobles com el francès, que fa tanta demostració de bons sentiments per a ells mateixos i comet tantes barbaritats per als altres.

Contrastant amb l'actitud d'aquestes dues nacions, es va rebre una gran ajuda de Mèxic, Bèlgica, Txecoslovàquia i en particular de la Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques (URSS) que a primers de setembre de 1.936 van arribar al port de Barcelona avions i pilots, així com diversitat de material bèl·lic, com fusells, metralladores i munició.

Un volum elevadíssim sobre l'enviat per part dels altres països amics del govern republicà.

Més tard es van formar les Brigades Internacionals per allà a mitjans d'octubre del mateix any, sent la XI (francesa) la XII (italiana, nomenada Garibaldi) les dues primeres en formar-se i venir a combatre contra el feixisme a Espanya.

Les formaven homes de diversos idealismes, la majoria exiliats esdevinguts de tota Europa i majoritàriament d'Itàlia i alguna també d'alemanys, escapats de les repressions d'en Hitler i d'en Mussolini.

Pot passar que si les parts no s'haguessin alimentat amb l'auxili de l'exterior limitant-se als seus propis mitjans, la contesa espanyola s'hauria reduït solament a no passar de ser un incident local, posat que pel bé de tots, ja mai n'hagués sortit de mare.

No va passar així, i la gent dels pobles d'Espanya van patir les conseqüències d'unes rancunies polítiques que s'anaven creant entre els diversos governs d'Europa amb la prova eloqüent de l'esclat de la II^a Guerra Mundial poc després, sent nosaltres els conillots de prova, per l'assaig d'armament de tota mena que a la nostra contesa es va fer.

Tothom confiava, i em refereixo en això, als habitants del Pinell, que per les festes majors, que celebràvem els dies 10-11-12 d'agost, la revolta ja s'hauria acabat.

Nosaltres bàtiem blat a l'era de l'oncle de can Marcel·lí, i allí fent comentaris sobre l'aixecament i les conseqüències que poguéis reportar, a mi em va venir al cap fer-li aquesta pregunta al meu pare: "En aquest any per Sant Llorenç no podem ballar ni veure futbol?".

I aquest, que ja rondava als 60 anys, amb experiència de la vida i també amb assumptes bel·licosos, ja que va ser quintat per anar a la guerra de Cuba, i després en la continuada guerra del Marroc, em va contestar

aquestes paraules tant certeres:

"Fill, aquest any no ballaràs, i l'any que ve potser que tampoc ho puguis fer, perquè una guerra es pot comparar, per exemple, a un que es trenca una cama, que en un segon n'hi ha prou per fer-se el mal, però no sap quant de temps tardarà en curar-se-li".

Aquí, al Pinell, va passar el que a la majoria dels pobles i ciutats d'Espanya.

Hi va haver-hi empresonaments, assassinats, requisos de propietats rústiques i urbanes, ja que van ser algunes famílies, les que després de desposseir-les de les seves pertinences, van també ser afectades amb l'assassinat d'un pare, fill o germà.

En mig del confusió i la pèrdua del domini públic del govern de la República, motivat potser pel lliurament de les armes al poble per combatre la rebel·lió i conseqüent sobre el riu d' incautacions i requisos als majors hisendats del poble, pels militants de la C.N.T i FAI per ser aquests els únics que tenien les armes.

I van haver algunes, pot ser masses, represes i no solament els al·ludits, sinó també a grups de gent d'esquerres -per exemple els de la "Pianola"- i també molta més gent, que no veia de bon ull que al poble es fessin aquestes calamitats.

Bé, solament per això, qui no pensava com ells ja el consideraven feixista.

Després van venir les col·lectivitats, formades majoritàriament per famílies camperoles pertanyents a la C.N.T-F.A.I., que treballaven amb comunitat les terres que havien confiscat. Unes famílies ho feien amb molt bones intencions, fent palesa a la seva consigna de "Que les terres han de ser pels qui les treballen".

Altres i en particular els que es consideraven capdavaners en la lluita per aquestes reivindicacions, van demostrar amb bastants fets reals, el revés de la seva predicació.

Segons ells deien, s'havia d'eliminar tota la gent poderosa i de bona posició econòmica i militar, sorgint aviat una diversitat de col·laboracionisme, ja que mentre que algunes famílies hi posaven tot l'interès i lluitaven pel fi perseguit, altres no ho van fer així, i molt aviat els primers es van anar desenganyant i van sortint-se molt aviat, comprenent que el que sempre se'ls hi havia dit i predicat no responia a la realitat del moment, tota vegada que si be s'havien suprimit els burgesos, se n' havien creat uns altres, que potser que encara fossin pitjors.

També, per una altra banda, estaven els "milicians locals" de la columna Durruti, que de tant en tant baixaven del front d'Aragó, carregats de pistoles i acoquinant al primer que els contradeia alguna cosa, qualificant-lo de feixista.

Els mateixos s'embravien del que deien que feien al front, i el que van fer alguns mes tard es va saber.

Consistia en eliminar els propietaris dels pobles on s'establien, apoderant-se del seu patrimoni i lliurar-lo a la causa antifeixista, però mentre tant ells es donaven la gran vida en tots els sentits.

Mentre, això sí, uns altres lluitaven i morien també, per la causa que tant deien lluitar ells.

Alguns d'ells també tenien la gosadia d'explicar aquí al poble les batalles que havien sostingut contra els feixistes, fins l'extrem que n'hi va haver, que per presumir del que explicaven, baixaven amb camions, portant als parabrises i vidres laterals, forats produïts per trets de fusell o pistola, per donar a entendre a la gent i al poble, que aquests s'empapesin els seus contes ful·lers de tota mena, ja que només eren uns "enxufats" que es deia llavors, que el front de guerra el tenien a menys a 60 Km, i els trets als camions els havien fet ells mateixos.

També recordo que aquí al Pinell els primers dies de la guerra es demanava pels combatents del front d'Aragó.

Es portava mantes, llet condensada, patates, mongetes, ous, etc, etc.

Qui més qui menys donava el que bonament podia.

Després es va descobrir que alguns nadons, fills dels "capitostos" del poble, nascuts aquells dies se'ls alimentava amb la llet que el poble havia donat pels combatents.

Per mitigar un poc el malestar que es va crear al poble, a conseqüència de l'actitud dels Cenetistes, des del primer moment de l'esclat de la revolta, uns quants homes com per exemple el Sr. Josep Guará (Maure), Ramon Borràs (Toceyo), Baltasar Montaña (Sarraco), Pere Juan Amposta (Senesio), Josep Borrull (Julià), Joan Guará (Llauné) i bastants més, van demostrar un gran coratge en posar-se a contrapunt amb els de la CNT per entendre que si s'hi posaven mà, els programes d'aquest podia veure's minvat i no passar més endavant en les noves fel·lonies, que només conduïen al caos.

Per contrarestar això aquest grup d' homes que nomeno, van crear el sindicat de l'U.G.T. i el P.S.U.C. fixant la seva seu a casa "Pinet", una de les poques cases de propietari que no va ser confiscada pels Cenetistes, ja que quan van anar a confiscar-la s'hi van oposar els del creat nou sindicat.

Als meus recents complerts 16 anys em vaig afiliar a l'U.G.T. per així poder començar a treballar de pagès a les terres que en forma administrativa havien cedit a l'U.G.T. els propietaris que no en van ser afectats per les incautacions i posterior col·lectivisme. També per salvaguardar-les que més tard les hi requisessin.

D'aquesta forma van conservar el patrimoni, encara que degut a les circumstàncies, molt relativament.

A la mateixa Casa "Pinet" es va fer el Cafè de la U.G.T. i allí amb molt bona harmonia s'hi feia el cafetonet i la partideta, bé de cartes o dominó.

Alguns també feien tertúlies en les que s'analitzaven els esdeveniments als diversos fronts de guerra, la política nacional i estrangera i alguna cosa més.

També als nois joves ens va sortir l'oportunitat de sortir a vetllar una estona passant-ho bé al cafè, o fent petar la xerrameca amb alguna noia de la nostra quadrilla.

A les temporades de cuidar i conrear la vinya i recollir les ametlles, vi i olives, fèiem el treball juntament amb les noies que també venien al camp, i era molt corrent sentir pels camins i carreteres, així també durant el treball, cançons de guerra.

Cal significar també, que durant un període de temps, els companys de la U.G.T. van tenir una mica d'altercat, pel motiu que va baixar del front d'Aragó, un subjecte fill del poble, conegut per l'Àngel de Bep i es volia confiscar per ficar-se ell a una casa que hi havia davant de la font de la placa, pertanyent a una dona ja d'edat avançada, paralítica de naixement i de dretes, la tia Ramona de Montagut.

Tantes van ser les amenaces, fins i tot dir-li que si no se n'anava a les bones, d'un cop la tiraria al carrer, que aquesta casa la necessitava ell per posar-hi la seva família.

Aquesta senyora va acudir en demanda d'auxili als companys de l'U.G.T, que molt aviat li van trobar solució.

Es presentà una nit a la seu de les Joventuts Socialistes Unificades de Catalunya que estava a l'abadia, casa que abans de la guerra ocupava el Sr. Rector, el company Maura i en paraules textuais ens va dir al següent:

"Nois, agafeu la bandera de les J.S.U.C. i planteu-la al balcó de casa la tia Ramona de Montagut, amb un cartell que hi digui "Local ocupat per les J.S.U.C."

Així ho vàrem fer i d'aquesta forma li vàrem salvar la casa a la pobra de la Sra. Ramona.

De no prendre aquest determinació molt fàcilment se n'hagués quedat sense, per tractar-se d'un senyor que feia molta por.

Sempre quant venia del front anava carregat de pistoles als dos costats i en antecedents de ser un dels assassins d'alguns veïns del poble els primers dies de la revolta.

I vàrem estar una bona temporada a casa de la Sra. Ramona i una vegada vàrem considerar les coses calmades vàrem marxar altre cop cap a casa Pinet, ja que vam considerar que els malèfics instints d'aquest individu se n'havien calmat i a la vegada estar segura que l'Àngel de Bep no li tornaria a fer pressions per prendre-li.

La tia Ramona de Montagut, fins que va morir, ens va reconèixer llurs agraïments per aquesta acció de salvar-li la casa tota vegada que era tot el que més s'estimava del seu patrimoni.

Durant l'any 1.937, com a conseqüència de l'evacuació de la ciutat de Madrid per l'apropament de les tropes feixistes, van arribar al Pinell bastantes famílies refugiades d'aquesta ciutat.

La majoria eren gent treballadora dels barris que les forces d'en Franco batien amb les seves armes de foc, és a dir amb els canons, morters, metralladores, no contant en què també l'aviació, en quant li semblava, també ho feia no solament en els esmentats barris sinó que per tota la capital.

Tornant als refugiats, també abans dels madrilenys n'havien arribat uns quants de la població de Pozoblanco, província de Còrdova. Aquests eren tots homes i van ser repartits a les cases que en van acceptar. N'hi havia en casa Sarraco, Simona, Tomaset ...

Altres estaven a una casa sols i anaven a treballar pels qui els necessitava, per l'escassetat de mà d'obra que hi havia per treballar les terres, per la motivació que la majoria de gent bona per al treball, estava combatent al front de guerra.

En relació als refugiats madrilenys en contra dels de Pozoblanco que tot eren homes, aquests eren la majoria nois i noies joves, canalla peticona i algun d'edat mitjana en amunt, homes i dones.

Se'n van fer càrrec els sindicats U.G.T. i C.N.T. del seu allotjament.

Els de l'UGT els vàrem allotjar a la casa Abadia a on teníem la seu les J.S.U.C. i els de la C.N.T. a dues cases que tenien els de casa Simó i al local que tenen les Dretes i que es nomenava el "Centro".

Com sigui que els que tenia l'U.G.T. coincidíem en conuiu a estones al mateix local, per les nits de vetllada ens ho passàvem bastant bé, ja que després de fer una mica de repàs "escolar" entre tots els joves, per fer una mica de tasca cultural entre els membres de les Joventuts Socialistes -també i prenia part els refugiats i refugiades madrilenys- en quant s'acabava venien els joves per ballar, contar acudits i el que sortia espontàniament.

Entre les refugiades hi havia una dona que em plau esmentar, molt grossa i molt simpaticona, tenia al voltant dels 45 anys i es deia la Sra. Rufa.

La fèiem ballar, s'aixecava la faldilla i nosaltres li cantàvem "Rocio",

"Mi Jaca", i altres cançons de l'època.

Els seu pes rondava els 110 Kg.

No cal dir-ho que quan ballava, per la seva anatomia tant voluminosa n'hi sortien uns moviments esgarrifosos i de rareses que a nosaltres ens produïa un esclat de riure de veure els afectes que produïa el quadre.

Al mig de tot això i no sentint encara molt els efectes de la guerra, tant sols es notava una mica la falta del pa, que ja en començava a haver-ne poc.

Pels demés productes alimentaris, encara no escassejaven ni l'arròs ni patates.

I d'oli va ser la temporada de mes collita de mols anys enrere.

Jo vaig treballar al molí del Sindicat - ara Cooperativa- del mes de novembre del 37 fins als últims de Març del 38 i encara es va quedar la sala plena d'olives quan van arribar les tropes d'en Franco al Pinell.

Com dic, mitjançant tot això ens anem apropant als últims de Març del 38.

Les forces d'en Franco trenquen el front d'Aragó i es van aproximant a Catalunya, i per tant també al nostre poble del Pinell.

Baixaven continuament ambulàncies de ferits aquí al nostre poble, tota vegada que als túnels de la via de ferrocarril de Val de Zafán a Sant Carles de la Ràpita, van ser habilitats per servir d'hospitals de companya.

Fent palesa a la meva condició de militant de les J.S.U.C. em vaig prestar voluntari juntament amb altres companys i companyes, a prestar els serveis que convinguessin als esmentats hospitals en col·laboració amb el personal de servei dels esmentats en la descàrrega de ferits de les ambulàncies i també obertura de sots per enterrament dels morts i materials de cura.

Fi de tot això va ser que el dia 2 d'abril del 1.938 les forces de Franco arribaven a l'Ebre i conseqüentment també van ocupar El Pinell.

Aprofitant-se de la confusió, alguns ni havien que fugiren cap a l'altra part de riu, altres per lliurar-se.

Els primers moments de l'ocupació del poble estàvem instal·lats als masets que teníem a llurs finques del terme.

Els regiments de moros que portaven en avantguarda ho van saquejar tot prenent totes les joies que trobaven, així com conills i gallines i demés coses de valor que trobaven.

Els meus pares i la meva germana estaven a un Mas de la casa del meu cunyat Batallón què es troba a un quilòmetre encara no del poble i en el que es veia la nostra casa, veient la meva germana com hi entraven.

Però per molt que van córrer ja no hi va ser a temps, en quant van arribar ja ho van trobar tot revolt i faltant tot el que de valor hi havia.

Com sigui que jo formava part de les J.S.U.C. i segons indicis del que havia succeït als pobles que ocupaven les forces feixistes, tots els ciutadans que no havien simpatitzat en la "Causa Nacional", es van veure sotmesos a fortes represàlies, per tant jo una mica recel·los del que em pogués succeir, vaig ser un dels molts que vam fugir del poble.

Tenia 17 anys i a pesar de la meva poca edat i experiència, la vaig encertar momentàniament.

No us podeu imaginar l'escena de dolor que va significar pels meus pares, i majorment per la meva mare que no vivia bona, veure's de cop i repic separada d'un fill que se'n anava sense destí fix, i tenint molt en compte la particularitat, que a més de la separació, produïda per l'arribada del front de guerra al riu Ebre, quedant jo a la part esquerra del riu, ho sigui a la part de Catalunya, i ella a l'altre.

Una separació que es va produir el dia 1 d'abril del 1.938, i que entre unes i altres coses es va prolongar fins el dia 30 de Maig del 1.940.

Tot seguit sense estar a casa, per primera vegada i tot plegat el dia que per última vegada vaig arribar a casa net i lliure del servei militar va ser el dia 23 d'agost del 1.943.

Del dia que vaig marxar, 1 d'abril fins que hem van fer presoner, a primers de Gener del 39, no vaig tenir cap mena de comunicació ni notícia per cap conducte i tenint en compte la meva participació en la guerra per la meva incorporació com voluntari pocs dies després de la sortida del poble.

Tornant a la "Fugida" del dia 1 d'abril, ho vam fer a la matinada del dia esmentat, carregant el burret del tio Ramon del Tocayo, amb les pertinences mes imprescindibles i les nostres espatlles també les van ocupar amb tot el que ens vam poder carregar.

La caravana, a més del "ruquet" del tio Ramon del Tocayo, la formàvem també ell i tota la seva família, o sigui la tia Maria, els fills Manuela, Lazaro i Miquel i la nena petita Maria Teresa, a més Francesc Colell i jo.

La primera jornada va ser curta, l'objectiu era passar el riu, i així ho vam fer, arribant fins al terme de Tivissa, on vam acampar davant

d'un garrofer i d'aquesta forma passaríem la primera nit a l'exili, dormint a ras tipus "Gitano", pròleg de les que després, dies i mes dies, em va tocar passar d'aquesta manera i encara de pitjors.

Continuant l'èxode, per les carreteres de la província, caminant per la nit per no ser vistos ni observats per l'aviació feixista, vam fer cap a la vila de l'Arboç del Penedès, fent etapes abans a l'ermita de Sta. Medina de Mont-roig, Montbrí i Torredembarra amb altres exiliats del Pinell, com el tio Peret de les Soquetes.

Pep i Pere Juan de Sinesio ho van fer al Vendrell.

També al Vendrell estava el meu amic Pedro del Guardamontes, amb la seva mare, que per aquells temps encara "festejava" amb el tio Peret de les Soques.

Allí ens buscarem treball i en vam trobar al camp d'aviació que s'estava construint al terme municipal de Sta. Oliva, al costat de l'Arboç, on hi havia una esquadrilla d' avions dels que en dèiem "chatos".

Al cap d'una setmana que hi treballàvem i quasi sens menjar rés, ens vam engrescar el Pedro de Guardamontes i jo en anar voluntaris al front de guerra, amb la fi que almenys una mica ens donarien per menjar, tota vegada que la gana que tenia era molta i en la particularitat que com sigui que érem de la quinta del 1.941 i la del 1.940 ja estava incorporada, consideràvem que no tardarien molt de temps en cridar-nos a nosaltres també.

I a fe que vam encertar tal decisió, perquè justament el dia que vam determinar de no anar ja al treball per marxar al front, van bombardejar el camp d'aviació, havent-hi uns quants morts i bastants ferits.

La mare d'en Pedro ens va comprar una motxilla, una cantimplora, plat, una cullera per a cadascú, més les mantes que vaig prendre de casa enrotllades al coll.

Pujarem al tren a l'estació del Vendrell i cap a Barcelona.

A l'arribar a l'estació de França d'aquesta ciutat, ja era molt tard i pujant per l'Arc de triomf ens vam parar a reposar un poc i deliberar com podíem passar la primera nit a Barcelona i vam determinar dormir al mateix banc que estàvem asseguts, l' un al damunt i l'altre avall.

D'aquesta forma vaig dormir la primera vegada en aquesta la ciutat Comtal.

L'endemà, en quant es va fer de dia un municipal ens va despertar. Vam anar a visitar a una tia d'en Pedro, que vivia al carrer Baix de Sant Pere.

Ens va donar dinar, el que hi havia, i després com que encara teníem més gana ens vam anar al Paral·lel, a fer cua per dinar.

Ho vam fer a dues fondes i per cert que vam quedar bastant satisfets.

A un que es deia "Cal Ramon" vam trobar a Josep de Julià i la seva dona Ramona.

Allà a mitja tarda i després de passar per casa la tia d'en Pedro per recollir l' equipatge, anàrem a l'Hotel Colom, que estava a la cantonada Plaça de Catalunya - Passeig de Gràcia, per incorporar-nos com voluntaris a la columna de Josep del Barrio cap de la 27ª Divisió, antiga columna "Carles Marx", en el que allí estava l'oficina de reclutament.

Des d'aquest centre de reclutament ens van fer anar cap a dalt de Barcelona, més amunt del barrí d'Horta, on hi havia un edifici que havia estat col·legi de frares i estava habilitat com a centre d'instrucció.

Tan aviat com vam arribar ens van donar sopar, que va consistir en les populars lleties i peix fregit.

No se si es que portàvem molta gana de menjar endarrerida o el que va passar, que les lletilles les vaig trobar molt bones, fins i tot vaig tornar a la cua per si em tocava "reenganche".

Per dormir hi havia una sala molt gran, amb palla pels costats i un passadís pel mig.

Vam agafar un lloc per estendre la flassada, i a dormir.

Al cap d' una estona que estàvem ajaguts, jo li dic al Pedro: "Aquesta palla pica molt", i ell em va contestar que també tenia una gran picor en el coll i els braços.

A l'endemà vam saber que la picor de la palla era produïda per la quantitat de "polls i xinxes " que hi havia.

Aquesta va ser la primera nit que vaig conèixer aquests animalons, i que em van fer companyia i no em van deixar mai durant la meua estada al front de guerra, camps de concentració i batallons de treballadors.

Entre uns estaments i altres, fins a l'agost del 1943. Total 5 anys de passar calamitats, fam i penúries, com aniré explicant al decurs d'aquest escrit.

Al dia següent ens van donar un fusell de fusta i per primera vegada ens van fer formar.

Després d' una mica d'arenga, feta pel comissari polític del centre d'instrucció, ens formen en pelotons i al meu ens va tocar un sergent mutilat de guerra, per ensinistrar-nos a marcar el pas.

Rés més ja no ens ho podia ensenyar perquè el pobre xicot era l'únic que sabia, pel motiu que va ésser un dels primers milicians que van sortir de Barcelona amb la columna Carles Marx en els primers moments, per combatre als feixistes al front d'Aragó, i molt aviat va tenir la mala sort de caure ferit i perdre un braç.

Ens va dir que el mot del seu pelotó era "El pelotó dels ben parits", de tan bé que ho feien i que esperava de nosaltres que no desmereixeríem del mot que els seus alumnes sempre havien tingut, per tant la seva ordre sempre era: "Ben parits a formar".

No vam tenir temps. Al cap de dos dies que hi érem, ens vam portar cap l'estació del ferrocarril del Nord de Barcelona, ens posen a un vagó que hi havia preparats, i en marxa cap al front de Lleida.

Ens vam portar amb tren fins a Torregrossa, una estació més enllà de Mollerussa, ens vam acampar per les cases de les eres que hi havia, i a dormir, esperant el que ens donaria l'endemà, que no va tenir bon començament, pel motiu que ja era molt tard.

Tots esperàvem el cafè amb llet que van dir que ens portarien, i allí ningú no portava rés.

Vist això, vaig agafar al Pedro i li vaig dir que haviem vingut voluntàriament al front per a poder menjar i pel que es presagiava aquí tampoc no ens donarien gaire, pel que vam determinar de fotre el camp altre cop cap a casa.

Quant ja havíem caminat uns 100 m. aproximadament d'on érem, va venir a cercar-nos un noi de Barcelona, que ja ens havíem fet amics i ens va dir que ja estaven repartint el xuscos i el cafè amb llet. Nosaltres el vam creure i ens em vam tornar cap al grup.

Efectivament, ens van donar un bon cassó de cafè amb llet i el panet reglamentari.

Per aquest motiu ,tan en Pedro com jo, sempre dèiem que estàvem al front de guerra per un cassó de cafè i llet i un xusco.

Juntament amb la tropa que ens va venir a buscar a les eres de Torregrossa, estava el Josep de casa Pel.lagri (Chima) i ens va fer molt contents el poder-nos trobar amb un paisà del poble en aquestes circumstàncies.

Ell ja era veterà de la 27ª Divisió, doncs era de la lleva del 1.934.

Ja havia fet les campanyes de l'Alt Aragó, Cinca i Terol.

Allí ens vam equipar del corresponent fusell, munició i bombes de mà, i al cap de tres dies ens van prendre ja cap al front de L'Assentiu. Només havent fet una mica d'instrucció teòrica i practica de fusell i bombes de mà.

Ens vam posicionar a les cotes de l'esmentat poble de L'Assentiu, enfront de Balaguer.

Per tant, ja havien passat les tropes d'en Franco el riu Segre, i tenien fixada una franja, a la part de l'esquerra del riu, on es trobaven les esmentades cotes i una d'elles el tan famós i de trist record per la lleva del 41, o sigui la del Biberó, nomenat "El Merengue", que més endavant farà referència al combat que hi vam tenir.

De primer antuvi i a mena de salutació ens van rebre amb trets d'artilleria que es prolongà més de dues hores.

Ja vam començar a entendre com era una guerra "de debò", no com les que havíem fet quant érem menuts, en sortir de l'escola.

No ho cal dir que no vam dormir en tota la nit.

A l'endemà comprovem que estaven ben arropats doncs teníem com aparapets una filera de roques naturals que impossibilitaven el ser copsats pels trets d'artilleria com pel foc dels fusellers moros feixistes que teníem enfront nostre.

També em plau relatar, en forma d'anècdota, un acudit que va tenir en Pedro del Guardamontes, que a tota mena que volia veure els feixistes, i per tal acció va apujar-se al damunt d'una pedra gran que allí havia.

Ell no en va veure cap, però a ell si que el van veure els feixistes, soltant-li una ràfega de metralladora, que per poc i va anar que el primer dia ja s'acomiadés de la guerra.

Sort que va ser lleuger, tirant-se de cap a on va sortir, i va tenir molta sort que no li va passar res.

Això ens va passar el primer dia què vaig conèixer la guerra i que era el dia 14 d'abril del 1.938, dia que es celebrava en temps de pau la proclamació de la IIª República Espanyola del 14 d'abril del 1.931.

Em deixo de dir abans que la unitat que ens van destinar fou la 27ª Divisió, que comandava en Josep del Vario, motada pels feixistes com la "Bruixa" 123ª Brigada Mixta, 491e. Batalló, 49ª Companyia.

Com sigui que la Brigada era Mixta, això significava que tant podia estar en línia, com actuar com a força de xoc.

Al dia següent ens van rellevar i ens portaren prop d'un poble que es diu Cubells, per agregar-nos als de la lleva del 28.

Coincidència va ser que entre aquests hi havia dos del Pinell, que eren Pepe de Rambla i Pere del Piget.

Ens vam reparar una mica i el dia 20 de Maig ens porten a atacar una posició feixista que es deia "El Merengue" al cap de pont que les tropes d'en Franco tenien enfront Balaguer.

Combat que sempre recordaré i que es significat per la matança que es va fer als de la lleva del "BIBERÓ" o la lleva del 41.

En quan ens tenien dintre van començar a disparar morters i metralladores per tots els costats i a fe que els que vam poder arribar a la nit i sortir-ne vam tenir molta sort.

En vista que no podíem conquerir l'objectiu, ens van donar l'ordre que ens camufléssim a unes mates que hi havia a la vora dels camps i així cavant la terra vam romandre fins a la nit.

Allí havien quedat molts de companys que al matí d'aquest dia havíem conviscut fent gatzara i jocs tots plegats molt propis de la nostra edat

-17 o 18 anys -, el dia del bateig al front de guerra.

Per sort tan el Pedro com jo i el Pepe de Rambla, ens vam sortir il·lesos.

No així el Pere del Pigat, que el vaig veure coixejant, i em va dir que l'havien ferit al peu.

Al mateix temps també em va dir molt baixet que no el veuríem més al front i que la guerra no li anava.

Em va estranyar molt que em digués això, per quan tota la vida havia format part d'una organització revolucionària (la FAI) capdavantera en les reivindicacions socials proletàries, col·lectivitacions, etc,etc,etc al poble i fora d'ell, qui en el primer dia d'estar seriosament a la guerra, per una petita ferida que portava - anava pel seu peu- em va sortir amb aquest tret, i a fe que no va tornar.

Recurrent la major part dels pobles de les comarques de la Segarra i l'Urgell, vam passar als mesos de Maig i Juny del 38, sense estar ni un dia més al front en primera línia, cosa que ens va anar bastant bé. A més jo vaig ser nomenat per anar a un curset de caporals per obtenir "capacitació" per actuar com a Sergent en cas de necessitat, a una acadèmia divisionària que estava radicada a un poblet molt petit que hi ha al costat

d'Agramunt i que es diu Mafet (Lleida).

El cursset el formàvem 45 ,entre soldats i caporals, i ens donaven classes teòriques i practiques i també donàvem classes de tir al blanc. Els 15 primers, o sigui els que havíem obtingut més puntuació als exàmens, vam sortir qualificats per actuar com a Sergents.

Els 15 següents, amb aptitud per caporals i els 15 restants, o sigui els últims , soldats rasos .

Als exàmens vaig obtenir el segon lloc, i per tant podia actuar com a sergent en cas d'urgència o be necessitat, cosa que vaig haver de fer, després del desastre de l'Ebre, al quedar en la companyia que jo pertanyia solament amb onze números i per tant també sense la majoria d'els comandaments.

Algun dia ens arrestaven per anar al cine a Agramunt i també si no obeíem alguna ordre que ens donava el Director de l'escola, que era un tinent que es deia Conchillo.

En tot això anaven passant els dies i també al mateix temps apropant-se la més desastrosa de les campanyes que jo vaig prendre part activa o sigui la Batalla de l'Ebre.

Per la seva magnitud i al que va representar en la guerra Civil espanyola mereix un apartat solament per ella i que a continuació transcriu.

LA CAMPANYA DE L'EBRE.

Després d' uns dies d'instrucció a la ciutat de Tàrraga, per instruir-nos com a forces motoritzades d'assalt, tota la 27ª Divisió proveïda dels necessaris vehicles i pertrets corresponents ens varen traslladar cap al front de l'Ebre, el dia 26 de Juliol amb la fi de continuar l'avanç i rellevar les tropes que el dia 25 per la matinada havien passat el riu i havien creuat per la carretera d' Alcoleja fins arribar a Gandesa.

Com sigui que no es va poder construir suficients ponts, els que s'hi estaven construint, la majoria provisionals amb barques, no pogueren absorbir tot el trànsit de tropes i vehicles, tenint en compte en la lentitud que es feien els treballs per la constant observació que s'havia de fer per prevenir els atacs que l'aviació feixista estava fent periòdicament.

Aquest dia 26 de Juliol no vam poder passar i ens van acampar a les voreres d'un poble que se'n diu Bovera, camuflat dintre uns boscos. Allí ens varen retirar tots els vehicles que portaven com a Divisió motoritzada, i el dia 1 d'agost vàrem entrar a les terres de l'Ebre, per la presa de Flix i ja com infanteria solament.

Com a transcendental campanya i el fet de desenvolupar-se a la meua comarca de Terra Alta en part, i també en gran mesura a la demarcació del terme municipal d'El Pinell, el meu poble, em plau fer un extens escrit sobre tal aconteixement.

De tothom es sabut que la campanya de l'Ebre fou una de les més ferotges, per no dir la més, però no ho sap tothom com foren de difícils i terribles els seus dies.

Aquesta campanya fou l'acció més llarga i cruenta de la guerra espanyola.

Es diu que va ser plantejada per parar la marxa de l'ofensiva d'en Franco per les terres de llevant.

També fou molt decisiva per accelerar la fi de la guerra.

Des del dia 25 de Juliol fins el 16 de Novembre del 38, va haver-hi un constant enfrontament dels dos exercits contendents per les serres de Pandols i Cavalls i a tot el territori que en la gran corba que fa el riu de Riba-roja fins al mar.

Com a part activa em permeto relatar algun combat i fets en que jo en vaig prendre part.

Com dic anteriorment, vam passar l'Ebre el dia 1 d'agost amb camions, i ens varen deixar a les afores de Corbera de la Terra alta i després ens varen fer seguir per un caminet i a peu, fins a les posicions fixes que havien establert els dies de l'ofensiva -25 i 26 de Juliol - la 11ª Divisió Internacional a les voreres de Gandesa, enfront del Sindicat Agrícola.

Tot el sector que ocupava la 27ª Divisió, anava des de el Coll del Niño situat a la carretera de Gandesa a Tortosa, en direcció Pinell, fins a la fabrica d'alcohols d'en Cortiella a l'entrant de Corbera i tocant la carretera de Aoleia a Tarragona, o sigui la zona coneguda pels Gironesos i Viladecavalls.

Vam passar una dies de calma relativa a primera línia, dic calma relativa, per la senzilla raó que encara que no hi hagués uns constants atacs a les posicions d' una banda i altra, no es podia considerar un front tranquil per quant al moment menys pensat esta era trencada per alguna esporàdica andanada de projectil d'artilleria, morters o ràfegues de metralladora.

No recordo gaire bé si va ser el dia 14 o el 15 d'agost, quant hi va haver per la nostra part un atac a les posicions feixistes pel sector nostre, o sigui el de la 27ª Divisió, acció que de moment va progressar, ja que varen arribar fins a les parets de Gandesa.

Però mica en mica i degut al constant desgast que teníem per no disposar de la necessària forma, tant humana

com material, vam tenir que replegar-nos a les trinxeres que ocupàvem abans de l'atac.

Al marge del cruent que es feien els dies de la campanya de l'Ebre, dies cruents pel motiu que a part de tot el ferotge que és una guerra, que l'únic objectiu que es persegueix és matar gent, ens topàvem que teníem molt poc menjar.

El dia que podia arribar el subministrament a les posicions bé arribava i menjàvem, però el dia que per causes molt naturals en una guerra, no podia arribar a les trinxeres, doncs no en teníem, gràcies em podem donar a les ametlles i raïms, que en part eren una mica verds, però la gana era tanta que ens els menjàvem exposats que ens sobrevingués algun contrapunt en caràcter digestiu o algun altre per l'estil.

Això va ser el nostre suport alimentari bastants dies. Un altre problema era l'aigua.

Ens havíem de valer totes les forces d'aquelles rodalies d'un pou, que segons tinc entès, en diuen el pou del Baró, però per la gent que hi anàvem a treure aigua, no donava abast i moltes vegades en lloc d'aigua en trèiem fang, menys mal que a Corbera n'estaven el cellers plens de vi, per cert molt bo, i anàvem a buscar-la en animals de càrrega i també en galledes de la quina i d'aquesta forma ens refrescàvem la boca, sempre resseca per la calor i manca del líquid principal, o sigui l'aigua.

En relació al pou del Baró, es va succeir una anècdota una mica macabra que vull relatar, perquè es compregui el grau de set que vam arribar a patir.

Uns quants soldats de la meva companyia els va tocar el torn de buscar aigua.

Al fer voltar la sínia o sigui que la pujava, aquesta es va quedar travada sense tirar amunt.

Varen mirar a baix per observar el que succeïa, i quina raó va ser la meva sorpresa, al veure que el que no deixava pujar la sínia era un soldat mort que hi havia al fons del pou.

Com es va poder es va treure i aquí no ha passat res, acte seguit a omplir les cantimplores i a veure aigua del pou del Baró.

També vull relatar que les forces que combatien al cim de la Serra de Pandols, a la cota 705 coneguda pels pinellans per "La Punta Alta", es disputaven l'aigua de la font de Santa Magdalena, entre els dos bàndols a base d'encarnissats combats amb bombes de mà per les nits a fi del que la podia conquerir es subministrava aquest preciat element líquid, fins que l'altre bàndol es determinava en fer una acció similar i si se la possessionava se n'abastia fins que l'altre tingués necessitat de fer el mateix.

Tot això va costar un balanç de consideració en relació a les vides que es perdien, doncs les rodalies de la font eren plenes de soldats morts.

Aquells infeliços havien perdut la vida per poder agafar una cantimplora d'aigua per poder saciar la set, ells i els seus companys.

Anaven passant els dies, sense ressaltar res important que mencionar.

Es sentien, de tant en quant, ràfegues de metralladora, també algun tret de canó d'artilleria, obusos de morters, etc, etc.

La 27ª Divisió continuàvem fent línia a les posicions ja esmentades. Per les nits, muntàvem unes avançades en mig de les dues línies, per així d'aquesta manera, poder observar millor l'enemic.

En teníem a la nostra companyia un tinent alemany, una mica grillat que es deia de nom Rudolf Weisler, i que tenia la punyetera mania de sortir per la nit a vigilar les avançades, i si trobava algun soldat ensopit, li prenia el fusell si podia, i a fe que algun company es va veure en algun cas seriós, que si no l'hagués tingut ven passat pel cos li hauria pres, però per més que ho va intentar no en va poder prendre mai cap.

No vull ni pensar-hi si a algú li hagués pres el fusell, el que l'hi hauria passat.

Una bona nit, en Josep Clua Freixa de Gandesa, però que vivia a Barcelona, es va empipar de tal manera que agafà el fusell metrallador i es va situar en posició, per quant veuria al Weisler, endossar-li una ràfega de trets i liquidar-la si l'encertés.

Se li va presentar l'ocasió i va disparar el fusell metrallador, però en la foscor de la nit, no el va encertar.

Ara bé, el tinent, ja no es va moure cap nit més de la seva xabola.

Com sigui que jo, com anteriorment dic, vaig fer un curset de caporals, em destinaren a l'esquadra de "Senyes i plànols" a la plana major de la companyia, i la nostra feina era, després de fer la corresponent guàrdia a les trinxeres, senyalar les nostres posicions si venia la nostra aviació, fent uns dibuixos ordenats amb als draps blancs que portàvem.

En tot això esdevingué el dia 3 de Setembre, el dia més cruel per mi de tota la campanya de la guerra, no solament per mi sinó per tots els combatents que hi vam participar.

Fou el dia que les tropes d'en Franco varen reprendre la reconquesta de les terres de l'Ebre seriosament.

Em recordo, que va ser un dia d'aquells que a punta de dia presagien

d'haver de passar alguna calamitat, o alguna cosa dantesca.

Va ser un dia de Setembre borrascós i apàtic.

No va trigar gaire en demostrar el que havia de ser el dia.

A les deu del matí es va presentar l'aviació franquista i ens va fer un petit bombardeig com avís.

Acte seguit començà l'artilleria a disparar per tots els caps i cantons.

Aquesta acció va ser tan densa en un front tant reduït de tres quilòmetres aproximadament, que no va quedar res sense batre, massacrant totes les fortificacions que es varen construir amb el transcurs del mes d'agost.

Altra vegada va actuar l'aviació, i de forma més contundent que el dia anterior, és per això que va semblar una tàctica que consistia en agrupar-nos en la contrapendent del terreny on hi teníem als refugis en quant començaven els bombardejos i tornar a les posicions en quant acabaven, moment aquest que es podia produir l'assalt.

Però no va ser així, ja que abans que es realitzés varen penetrar per les nostres posicions un grup de tancs - almenys una vintena- que ho van acabar de destrossar tot.

Després sí, cap a la una de la tarda es va produir l'assalt definitiu per les forces de peu.

Em recordo que sortien de les seves posicions arrossegant-se com escarabats, fins arribar al peu de les nostres, que distaven uns cent metres les unes de les altres.

En arribar a aquest punt, va ser quant varen emprar les bombes de mà per a l'assalt.

Quant ja sortíem per la trinxera d'evacuació, ja en retirada, en va caure una al mig de tots - veieu si eren a prop- i a mi em va ferir al peu dret.

Quant podia fer una vertadera carnisseria, jo vaig ser l'únic afectat i de poca consideració. Com dic una ferida de poca importància, que de moment no m'en vaig donar ni compte.

Més tard, en la retirada, vaig arribar a l'ermita de Santa Madrona de Corbera, i allí em varen curar. Durant aquest trajecte vaig passar el més escabros de la batalla d'aquest dia.

Darrera les nostres primeres posicions hi havia una segona línia fortificada, en un teixit de filferada molt conjuntat per detenir els feixistes en cas de rompre la primera, que no va servir per res per al que es va construir ja que les forces enemigues hi varen fer passar els tancs primer i ho varen aixafar tot.

Per desgràcia nostra si que va servir per detenir la nostra retirada i es a on va fer una vertadera carnisseria l'aviació contraria, que denominàvem "la cadena" per emprar aquest sistema d'atac, baixant un avió darrera de l'altre i quasi fins a terra.

La filferada n'estava plena de morts i ferits, era una vertadera escena dantesca el que allí va succeir.

Uns que demanaven assistència per estar ferits i enganxats, uns altres que ja no tenien forces ni per això i altres que ja havien deixat d'existir.

A més, Quina assistència els podíem donar?, si tots estàvem passant com podíem i els que encara estàvem il·lesos, teníem la lògica preocupació de sortir-ne d'aquell infern i que no es passés res.

Jo vaig poder passar, amb moltes dificultats i no em va succeir res.

Un cop fora de l'immesurable perill, vaig poder ajudar un soldat que tenia un tret a la clavícula, el vaig acabar de treure, i vam caminar un bon tros fins trobar un marge de pedra alt, i allí entre les cures individuals que portàvem ell i jo, li vaig taponar una mica per tallar-li l'hemorràgia.

Li vaig ficar una vena, i a córrer entremig de bombes d'aviació i de projectils d'artilleria fins que arribem a esmentada Ermita de Corbera. Aquest dia tres de setembre la població de Corbera va quedar completament enderrocada.

Ara, cinquanta anys després, encara n'està present la mostra per mitjà de les seves ruïnes, del que va passar el més esgarrifant dia de

l'Ebre per aquesta població i els fronts de combat de les seves rodalies.

Aquest memorable dia fou el trencament del front envers la reconquesta de les operacions conquerides el 25 de Juliol per les forces republicanes.

La magnitud del que representava aquesta batalla ho significa el que en Franco la dirigís personalment des del Coll del Moro, fent-li més tard un monòlit.

Un cop curats de les ferides, ens varen prendre amb una ambulància, fins un maset de pagès, que hi ha encara i que es troba anant per la carretera d'El Pinell a Miravet.

En aquest lloc de cures primeres, es va formar una concentració de ferits de tota mena, que feia esgarrifor.

Per tots els bancals de la rodalia ni havia esperant que els curessin i els més greus que els traslladessin a algun hospital.

Alguns ja arribaven morts i feia una impressió horripilant veure tota aquella calamitat.

Hi havia sèquies al voltant dels arbres i tots els que arribàvem morts, en quant els descarregaven de les ambulàncies, ja anaven directament a la fosa.

A un pobre ferit que venia en la nostra ambulància així se li va fer ja que pel trajecte es va morir.

A mi em varen curar i com la fonda era de poca importància i a

l'hospital n'eren plens, no hem van evacuar, recomanant-me que poc a poc mirés de trobar la meua Brigada i m'incorporés altra vegada al front, cosa que de moment em va parèixer molt difícil, per no saber a on havien fet cap la retirada.

Després de deambular tota la tarda, s'hem va fer de nit, sense tenir ni la mes mínima orientació d'on es podrien trobar, ja que la retirada va ser tant desordenada que cadascú va endarrerir com va poder.

Així es que com sigui que a part de tot això tampoc tenia res per menjar, vaig trobar una vinya i en vaig atipar de raïms, i al primer maset que vaig trobar, en vaig posar a dormir.

A l'endemà al matí vaig emprendre la marxa en direcció a la carretera d'Alcoleja, per considerar que per allí algú hi passaria.

Quant feia bastant estona que caminava, en vaig acostar a un maset, per si em donarien aigua, i quin encert, els que habitaven el maset, eren la família de casa el Sogue del Pinell, la Francisca, les seves germanes Manuela i Antònia i el seu pare.

No té explicació el content que em vaig fer, i també elles.

Vam parlar una estona i em varen fer esmorzar, per albergínia fregida sense pa per la raó que no en tenien i per cert que em va anar molt de bé, amb la gana que portava, ja que feia un dia que no havia menjat més que raïms.

Com dic vam parlar una bona estona d'El Pinell i de les calamitats que havien hagut de passar com a conseqüència de la Batalla del Ebre. També en varen informar de la meua família, ja que del dia 29 de Març que vaig marxar, no n'havia tingut notícies, ni ells de mi ni jo d'ells.

Segons em van dir, els meus pares i germana Matilde varen marxar cap a Bot, així com el meu cunyat Paco i la neboda Lliberata.

L'altra germana Maria i el seu marit José i neboda Maria varen fer cap a Maella, ja que en anys enrere ja hi havien viscut, i que fins a la data que es varen separar es trobaven tots bé.

M'acomio d'ells i la meua orientació era trobar la carretera esmentada, cosa que ja m'havia orientat un poc el "coco Sogué" per on seria més dret poder-hi arribar.

Jo tenia el pressentiment que per allí algú passaria, i efectivament, quant ja havia perdut quasi totes les confiança i es feia nit, varen passar les cuines del Batalló i em varen informar que el mateix estava concentrat a La Vall de la Torre, terme de Benissanet.

Em vaig unir-me a ells i sí, efectivament, després d'una bona estona de caminar i tot fer-se fosc, els vam trobar els restes del Batalló, o sigui el que havia quedat del mateix, després de la fatal diada del 3 de Setembre.

El total de components del 491e. Batalló de la 123ª Brigada Mixta, que ens vam reunir a la Vall de la Torre el dia 4 de Setembre, a l'endemà, vam ser: 11 soldats, 1 sergent, 1 tinent i 11 comissaris polítics.

I quin encert, entre els onze soldats supervivents estàvem els tres

d'El Pinell, o sigui que a cap de tots ens havia passat res d'important.

El més lesionat era jo. Pedro del Guardamontes i Pepe de Rambla il·lesos per complert.

No es pot descriure l'alegria que varen tenir tant l'un com l'altre en quant la nit abans hem varen veure, ja que els hi havien dit que jo era mort, perquè de la posició que la nostra companyia estava no havia aparegut ningú que donés indicis que m'havien vist viu.

Els vaig dir que portava molta gana de menjar, i que en dos dies només portava al cos uns quants raïms i les albergínies que havia menjat de la família "Sogué".

I quina sorpresa va ser la nostra en quan em van portar a la cuina que tenien ells i allí hi havia una gran paella amb carn estofada.

Els vaig preguntar per la procedència d'aquella abundància de menjar, considerant que era molt remot en aquelles circumstàncies de combats i retirades pensar que hi hagués possibilitats per obtenir aquest subministrament i en tanta quantitat, tenint en compte el del dia anterior.

A la qual cosa em varen informar que l'havia subministrat ocasionalment l'aviació feixista, a l'haver mort com a conseqüència d'una bomba, una mula de carrega de les que portava el batalló pel seu servei.

Només s'ha de dir que era molt dura per menjar, però era tanta la fam que portava endarrerida que quasi en vaig menjar un plat plé i la vaig trobar molt bona.

Al dia següent, ens varen treure de La Vall de la Torre i ens varen emplaçar a una valleta d'oliveres que es troba al Km.7 de la carretera d'El Pinell a Miravet i al punt conegut per què hi varen fer fa uns quants anys una prospecció probatòria per trobar petroli, i que encara està el forat que hi varen fer per perforació, per considerar el comandament que aquest punt ja es trobava a la reraguarda, a fi que ens poguéssim reorganitzar i tornar cap a la primera línia.

Com sigui que hi vam estar uns vuit o deu dies, vaig demanar permís per venir a fer una visita al poble i veure tal com havia quedat després del bombardeig que va haver de suportar per l'aviació feixista, els primers dies de la passada del riu.

Com coneixedor del terreny, em vaig arribar a El Pinell, sempre per fora de la carretera ja que la mateixa estava sotmesa a un constant bombardeig per l'artilleria de les forces d'en Franco.

Vaig passejar en primer lloc per Planes de Mora, per veure com estava i per cert que hi vaig "atrapar" uns soldats que feien servei a una bateria d'artilleria que hi havia a Planes de Mora de Pinet que estaven collint les ametlles dels ametllers.

Van quedar un poc sorpresos en quant em vaig identificar com el propietari de la finca, o sigui que els vaig dir que aquella propietat era de meva casa .

Després de fer una bona estona la xerrada i explicar cadascú les nostres "aventures" i vicissituds en vora els combats que cada dia s'estaven desenvolupant, els vaig ajudar a omplir els morrals de ametlles , i ells em van ajudar a tapar de pedres la parada i la polligana de llaurar, que el meu pare se l' havia deixat en intenció de tornar a fer-ne ús i ja no va tenir temps de recollir-la.

D'aquesta manera es va lliurar del robatori que hi va haver-hi a El Pinell, després de la contenda per uns senyors que en pla de venjança van fer-se seu el que ho era i també al que no ho havia sigut mai.

Tot caminant de cara al poble vaig arribar a la bassa de l'aigua i allí ja vaig rebre la primera sorpresa: Una veïna que replegava força quantitat d'aquest element líquid.

Aquesta bassa, juntament amb la font del Broi de la plaça, formaven l'únic proveïment de la població per beure, fer el menjar i també rentar la roba, i estaven uns quants soldats que dins de la mateixa s' hi rentaven la roba.

Jo no em vaig rentar la roba, però si la cara, mans i braços, que feia més d' un mes que no ho havia fet.

Als braços encara hi portava restes de sang de quant vaig curar el ferit, el dia tres de Setembre a la retirada de Gandesa.

Vaig arribar al poble i allí vaig tenir no una sorpresa, sinó una gran decepció i desencant que quasi en tremolaven les cames, al veure l'efecte dantesc que oferia.

Només es veien ruïnes arreu del mateix i com a efectes vivents, apareixia de tant en quant algun gat fugitiu.

Anant cap a casa meva estava el carrer del Mesó, tota la part final enderrocada i atrapades per les runes nou persones.

Casa nostra no estava enderrocada, però es veu que per efectes de l'explosió havien caigut tots els barandats de rajola.

Al passar per davant de Casa "Llafega" vaig sentir una persona que escombrava la casa, pujo per les escales i estava la tia Tomasa, que de moment no em va conèixer, però al dir-li que era el noi de la Raimunda del Surdo, després si que em va conèixer.

També em va contar les calamitats que havien sofert, ja que estaven unes quantes persones als estolls del Marxe, los de la Picaita, los de Tite, també la família la Rafela i els fills Daniel i Juanito i encara més que no em recordo.

També em va informar que hi estava la tia Filomena i que feia dos dies que s' els havia mort.

Tot seguit pel carrer de Lleida vaig arribar a la plaça i eren tants els enderrocs que hi havien per la caiguda de les cases del Llauné, casa Carnisser i l'abadia que arribava fins al terrat de casa Pantoca .

Tota la plaça era un enderroc. Havien caigut la casa del meu cunyat José de la Maellana, casa el Monco i el porxo de casa Moseñe, casa Roc, un altra que ni havia mes avall que hi va viure el tio Arnal , casa Pep de l'álerany, la Cooperativa i el porxo i també casa Sinesio i Casa Covarret i Fontana.

També per les rodalies de la casa del Sr. Esteve de Clec i casa Criaves del Llobeto , estes dues al carrer de les Barreres, al carrer de la Font casa Marcel.li i a on està ara casa l'àngel també ni havia dues més a terra.

Es a dir, un vertader desastre de poble, que pel seu aspecte ruïnós feia presagiar no rés de bó.

Això és una part, que realment per tot el poble encara ni havia més. Passats uns dies en que vam reagrupar-nos, ens van treure cap al altra banda de riu.

Em plau explicar una anècdota que ens va succeir en arribar a la vora de Benissanet.

A la confluència del camí de la drecera i la carretera, es veu que van informar al Sr. Lister que baixaven forces del front , i es va presentar ell mateix personalment, muntat al seu cavall i la pistola en mà, cridant:

" Alto, alto, todo el mundo hacia el frente ".

Incident que es va solucionar aviat. En quan el nostre Tinent Coronel Josep del Barrio se'n va assabentar van fer una xerrada i segur que li va explicar els motius perquè ens rellevaven.

La mateixa vora del riu, molt calmaades, sense haver ni cap acció benica per cap de les dues parts.

La tranquil·litat era tal que fins i tot per les nits pactàvem baixar a la mateixa vora del riu i canviàvem coses, ells ens portaven tabac i xocolata i nosaltres paper de fumar. D'aquest ,a la zona d'en Franco, ni havia poc i dolent.

Nòmés pensàvem en el divertit que era passar cada nit al ras i dormir en aquestes condicions, sense pensar en el perjudicial que n'era per la nostra salut - teníem la major part 18 anys -.

Ambedduques són qüestions importants, però la primera és més bàsica i més fonamental. Amb quines forces i mitjans podem establir o consolidar una línia de foc enfront a la gran superioritat de l'enemic amb homes i material?

I en línies de no molts quilometres de distancia?.

Els veterans de l'Ebre i nous reclutes que es vam incorporar la majoria de les lleves del 1.923-22-21 i 20, que en dèiem els de la quinta del sac perquè tots portaven les seves coses dins un sac fariner, es va lluitar com es va poder, però la fi de cada dia era retirar-nos i "córrer" deixant una quantitat de baixes molt nombroses cada dia.

A partir d'aquí les Divisions que operàvem i en particular la 27 que jo anava, no érem ni una ombra del que havíem estat anteriorment.

Una gran part dels veterans que encara quedàvem de la batalla de l'Ebre, ja van morir en aquesta primera part dels combats i els que encara sobrevivia ja no ens il·lusionava res.

Estàvem convençuts que ja no hi havia res a fer i amb la moral perduda i les il·lusions també, ja no desitjàvem res més que sobrevingués la fi de la guerra.

En tot això, aquell aldarull que cada dia s'encebava, havent de córrer davant de l'enemic i només estar exposat a algun tret o que una bomba et matessin.

Havent perdut el Superiorat el control de comandament per l'enrenou que significava la retirada més endarrere a la fi de cada dia que cadascú ja feia la guerra a la seva manera.

Un grupet de soldats, onze en total, manats pel Sergent eivissenc Cèsar Araujo Bonet, combatent lleial des del primer dia a les forces de la República, que es va escapar els primers dies de la guerra de l'illa d'Eivissa, amb una barqueta de rem i va fer cap a les costes d'Alacant.

El grup, del que jo també hi formava part, vistos els aconteixements diaris i les poques, per no dir nul·les possibilitats que teníem per sortir airoso pel que combatíem, vam acordar, després d'una retirada, separar-nos de les altres forces i anar pel nostre cantó.

I fent la guerra a la nostra manera a la fi que haviat s'acabés la cosa vam optar per quedar-nos sempre a la rera guarda i en quant sentíem avalots que les forces d'endavant es retiraven, nosaltres també ho fèiem i d'aquesta manera sempre anàvem uns quilometres separats i les castanyes ja no ens arribaven tant de prop, encara estàvem exposats als projectils de l'artilleria i les bombes de l'aviació, però en fi, també ho anàvem sortejant com podíem i preniem les nostres precaucions per no ser blanc d'aquestes armes.

El problema el teníem amb el subministrament, que a l'anar descontrolats no en teníem cap, però pensàvem que era més aconsellable el passar una mica de gana que no et peguessin un tret i et deixessin llastos per tota la vida.

Relatiu al subministrament queviures, ens va passar un cas anecdòtic que mereix la pena esmentar.

No ho cal dir que menjàvem el que trobàvem i podíem dels pobles abandonats, que era ben poqueta cosa, fins i tot un dia ens vam tenir que menjar unes herbes crues, espècie de "Lliçons" que hi ha aquí al Pinell, amb unes coquetes que vam fer de farina que havien trobat a una casa i que vam coure al damunt d'una rajola.

En la nostra capdavantera "retirada" vam arribar a un poble de la província de Lleida, que es diu Pons.

Com lògicament fèiem, ens varen aposentar a una barraca que hi havia a un quilòmetre del poble.

Tres o quatre se'n varen anar al mateix per veure si arreplegaven una mica de menjar i a l'entrada mateix hi havia un gran corral de conills, que vegeu si ni havia que fins hi tot els feien guàrdia la Guàrdia d'Assalt, perquè ningú els saqueges.

A força de molt de bregar i fer-los pressent que els feixistes estaven molt a prop i que si no els menjàvem nosaltres, se'n sortirien afavorits els enemics, els ni va deixar agafar dos, però en entrar al coniller en van matar un bon cul de sac i els varen portar.

Després varen entrar al poble, i quant vam passar vam beure que a una casa hi havia un porc abandonat.

Corrent varen venir a l'acampada a buscar reforços per agafar-lo i donar bon compte de tot el comestible que eren aquesta classe de bestioles.

Però entre tant va sortir un incident, durant el temps que varen venir a la barraca a portar-nos els conills i explicar-nos la troballa del porc, l'aviació feixista va bombardejar el poble, enfonsant la casa i per tant quedà atrapat el mateix dins les runes.

Així és que ens vam haver d'accontentar amb els conills que ben bé que ens varen anar per un parell de dies, rostits a la brasa com els fèiem, sense sal ni oli, ni tampoc pa.

Uns dies més tard, i seguint sempre la nostra estratègica "retirada" sempre procurant arreplegar alguna cosa que poder passar per la "boca" va fer que empaitéssim un ramat d'ovelles i corders o xais, i com la fam era tanta, que mentre uns distreien el pastor, contant-li coses de la guerra i aprofitant que el ramat pujava amunt, en quant varen aparèixer els primera xais al cim, i els que entretenien al pastor feien la seva feina, un xicot d'Olot que també era pastor i sabia el que feia en va agafar un i s'el va emportar cap a l'altra vessant del bosc.

No vam tardar molta estona ens que ens vam reunir tots i el d'Olot es van posar a fer feina i el van esquarregar-lo i posa'ls-el a punt de rostir. Però no ens va sortir la cosa com volíem, per una interferència que vam tenir.

Quant estàvem rostint la cam a dintre la barraca de torn que habitàvem, es va presentar una esquadra de Guàrdies d'Assalt, que tenien per missió replegar tots els soldats que anaven escapolits -es veu que a més de nosaltres n'hi havia més- a fi de reagrupar-los i tornar-los al front.

Ens varen manifestar l'ordre que tenien d'una forma un poc ortodoxa: presentant-se a la porta i amb els fusells apuntant a nosaltres ens varen dir: "Manos arriba".

Sortits com ja estàvem en aquestes coses de guerra, no ens vam esporuguir, ja que en compte d'aixecar les mans, estes les vam fer servir per agafar sis fusells que teníem al costat nostre, a l'objecte de defensar-nos en cas que les coses s'haguessin complicat.

Teníem molts de dies de "vol" perquè ens sorprenguessin d'aquesta forma.

Els vam dir que s'identifiquessin i les ordres que portaven envers a nosaltres, així que una vegada ho varen fer, els vam convidar a menjar carn rostida i vam accedir pacíficament a complir l'ordre que portàvem i marxar amb ells cap a la zona d'avantguarda.

Ens varen portar a unes barraques voltades de "filferrada" que havien servit com a camp de concentració pels presoners fets als feixistes en la ofensiva de l'Ebre i allà ens varen deixar.

Ens varen prendre l'afiliació i també ens feren dir l'unitat que pertanyíem.

Com es lògic, vam dir la 27ª Divisió, 123ª Brigada Mixta 491e. Batalló 41ª Cia. i pel que després vam veure en aquella "Cagada" la majoria érem de la 123ª Brigada, pel motiu que a l'endemà es van presentar al Comandant Usatorre, que era el Cap i un pelotó de soldats, Caporal i Sergent.

Com sigui que a l'entrar ja ens varen fer entregar l'armament, després totes les barraques voltades de filferro amb punxes, i guàrdies per la roda del recinte, vàrem comprendre que aquest enrenou figuràvem com a presoners desertors del front de guerra, i a la 27ª Divisió això es castigava amb la màxima pena o sigui la pena de mort.

I així va ser, al cap d'una estona que havien vingut el Comandant i la tropa, ens fan formar a tots a una esplanada que hi havia, amb dues metralladores emplaçades a una punta del recinte i el cap de la Brigada ens va fer aquesta "consoladora arenga".

Ens va tractar de tot el que li va venir en boca: "Feixistes, covards, sabotejadors" i que com sigui que no érem dignes de ser fills de les nostres mares, ens anaven a afusellar en aquell moment.

No cal explicar el tremolament de cames que ens va agafar a tots, i va haver lamentacions de tota mena, algun plor i alguna "cosa" altre també ja que per un costat estava la bronca que es va arrear sense escoltar-nos.

A totes les manifestacions al·ludíem nosaltres per justificar la nostra escapada de les primeres línies i veure enfront les metralladores a punt de disparar, ens feia un presagi pèssim, confiant que per nosaltres ja es fregava el nostre fi.

Però al cap d'una estona de plor i repetir una i deu vegades el que ja havia dit sobre nosaltres es veu que en quant va comprendre que ens tenia prou apurats i acollonits, s'arrancà dient-nos estes paraules que em plau copiar literalment:

"Soldados de la 123ª Brigada Mixta.

Después de avergonzarme de ser vuestro Jefe por vuestra desleal conducta durante estos pasados días, abandonando el frente de guerra, traicionando a vuestros compañeros, jefes y oficiales, tambien la causa de la República y saltándome el Reglamento de Justicia Militar que prevé para estos casos, Consejo de Guerra Sumarísimo cuya pena es la de fusilamiento, para los que están afectos, os hago esta proposición de la que espero respuesta inmediata: "¿Quereis ser fusilados y morir como cabardes, o volver a luchar otra vez en el frente y si es necesario morir como valientes? ".

La resposta va ser al segon, i a una sola veu vam cridar "Que acceptàvem tornar a lluitar i si fos precis morir com a valents al front". No hi van ser necessari molts dies, doncs ens van fer una reagrupació de forces i ens varen traslladar a les voreres de Manresa, amb direcció a Igualada a uns boscos molt plens de pins i altres arbres que es feia impossible tota mena de visibilitat per la densitat del bosc i la boira que hi havia.

Al cap d'unes tres hores que hi érem ja ens vam retirar, doncs els feixistes baixaven a tota marxa per entre la malesa.

El meu company Solé de Vilalba i jo, considerant ara sí, que ja estava tot perdut, vam determinar fugir cap a Barcelona, a fi de quedar-nos a la seva casa i allí esperar l'acabament de la guerra.

Però per puta coincidència allà per la mitja tarda ens vam trobar amb el Comissari Polític del Batalló, un tal Rabiol, i ens va convèncer per pujar al cim d'un bosc que allí començava dient-nos que hi havia un pelotó de soldats defensant allà dalt i que si no rebien aviat reforç, aviat els aniquilarien a tots.

Vam anar amunt, ell no va pujar.

I sí, dalt del cim estaven els companys darrera un parapet de pedres, però com quant vam arribar ja es començava a fer fosc, ens dedicaren a replegar llenya i fer foc.

Si no ho haguéssim fet així ens hauríem quedat gelats, ja que aquella muntanya era molt alta i en una zona molt freda la última setmana del mes de Gener del 1939.

El nostre reforç va ser inútil, perquè a l'endemà pel matí, pujava amunt un desplegament de tropes dels feixistes impossibles de parar-les, no quedant altre alternativa que el que ja veníem fent des de bastant temps, o sigui "Córrer".

I tot i corrent cap endarrera, vam fer cap a les seves mans o sigui per la matinada ja ens havien voltat sense deixar-nos cap escapatòria. Ens varen donar el "Alto" i que tiréssim les armes que portàvem i que pugéssim cap a dalt d'un turonet, que érem presoners de les tropes d'en Franco i que per nosaltres la guerra ja havia acabat.

Això va succeir als voltants de San Martí de Sasgayoles i Calaf, dos pobles de la província de Barcelona, el dia 21 de Gener del 1.939 per tant aquesta data va ser l'última per mi que vaig formar part de les forces republicanes a la guerra espanyola que va començar el dia 19 de Juliol del 1.936.

No vull començar la segona part de la meua vida, sense fer menció al que per oblit em vaig descuidar d'insertar al seu full respectiu, i que fa relació als deu dies de permís que em varen donar, quant deambulàvem pels pobles de la província de Lleida.

Va ser l'últim torn que van donar permisos - Ja va començar després l'ofensiva de Catalunya -, i jo com sigui que no tenia família de cap mena a la part de mes enllà del riu, i els meus pares estaven a la part del Feixistes.

No puc deixar en oblit la gran gesta del Sr. Ramon del Tocayo i la seva Sra. Maria, que com sigui que tot el temps del front m'escrivia amb la Manuela, cada carta que rebia em recalaven el mateix, que per al que em convingués, ells estaven en disposició de fer-me el que necessites.

Així és que en quant em van donar el permís el vaig anar a passar a casa seva a Argentona, on també estaven les famílies de Manuel de Borretes i la Tia Carchanta de Perot i el de Ramon de la Ramona. Estos últims encara hi viuen els fills.

Vaig anar junt amb un xicot de Barcelona que érem molt amics i que es deia Manuel Orcajo Beltrán, que vivia al Poble Sec. El pobre va morir davant de mi, a la retirada de Catalunya.

Vam arribar a seva casa cap a l'hora de dinar, i el seu pare no tenia res, així es que van haver de ficar-me el subministrament que ens havien donat al sortir en permís.

Per la tarda la vam passejar donant voltes i a comprar tabac al Barri Xinès, que per cert el feien pagar molt car.

Vam sopar a un bar d'aquest barri i per la nit de voltar pel mateix, fins que ja cansats ens en vam anar a dormir.

Al cap d'una estona que ens havíem ajagut, toquen les sirenes anunciant un bombardeig de l'aviació -aquells dies ho arrasaven tot a Barcelona- i va venir el seu pare que entréssim al refugi, al que li vam contestar que ens deixes dormir, que de bombardejos ja feia molt de mesos que en suportaven i no ens havíem mort, i que si així succeís tant era morir al front com a la reraguarda.

No va tardar gaires de dies que li toques el torn al meu amic Orcajo, morint al front de batalla quan érem prop d'Artesa de Segre.

A l'endemà vaig agafar el tren a l'estació de França, fins a Mataró i després a peu a Argentona, a gaudir dels nou dies de permís que em quedaven juntament amb la meua benefactora família del Ramon del Tocayo.

SEGONA PART DE LA MEUA VIDA (El Calvari).

Com molt bé va dir el tinent que ens va fer presoners, que per nosaltres la guerra ja havia acabat, però es va deixar de dir-nos la post guerra que ens esperava i que començava en aquell mateix moment que vam caure presoners, perquè els mateixos soldats que ens van agafar, ja ens van fer donar les sabates, plomes estilogràfiques, rellotges de polsera etc. i si un portava alguna manta bona li canviaven per una de vella i si no li prenen.

En fi, que de primer moment ja ens van destartalar.

Sort que el tinent va tenir una mica de consideració amb nosaltres, en quant els soldats ens volien desposseir del "tabard" una peça d'abric que feia molt poc de temps que ens l'havien donat.

Els va dir que ens la deixessin, perquè considerava que patiríem molt de fred, i que ens faria molta utilitat per combatre'l, i a fe que no es va equivocar.

El primer poble de concentració de presoners va ésser Calaf, una població de la província de Barcelona, quasi tocant ja la de Lleida, després de passar tota la tarda i nit sense menjar, passant la nit al ras, només amb la manta que havia de compartir amb Sunyer -a ell li havien pres i no li havien donat cap -, a fi de poder combatre el fred, que en va fer molt - era la nit del 22 de gener -.

No cal ni dir-ho, seguts un al costat de l'altre, la manta a sobre i tota la nit tremolant.

Em recordo que Sunyer d'en Clec deia:

"No hem mort a la guerra, però aquesta gent van per fer-ho ells".

Ara i després de molt temps passat, estic convençut que potser que sí que tenien aquesta intenció, recopilant tot el que ens van fer passar: fam, misèria, maltractaments fets durant molt de temps en Camps de Concentració de Presoners de Guerra primer, després en Batallons Disciplinaris de Treballadors.

En fi Tornant a Calaf, allí ens ajuntarem més de dos mil presoners, de bon matí ens fan formar, encara sense donar-nos ni un trist "casset" d'aigua bruta que se'n deia cafè. Formàvem una gran columna i ens feia escorta la guàrdia civil. El nostre destí era Cervera, que està a trenta quilòmetres i a peu.

Caminant per la carretera, amb destí a aquesta població va succeir una anècdota molt significativa i pel que va tenir de realitat no puc deixar de transcriure-la.

Resulta que en el transcurs del camí i molt probablement a la fam que teníem, un presoner li va preguntar a un guàrdia civil si en arribar a Cervera ens donarien alguna llauna de sardines o una mica per menjar, al que el Guàrdia en paraules textuais, quasi no molt en consonància del tractament de la guàrdia civil d'aquell temps, va dir:

"Hay hijo, sí, mucha lata te darán llegando a Cervera i tambien en otros sitios en donde vayas a parar".

Sempre la vaig tenir a la memòria la profecia d'aquest agent, que segurament ja sabia al que ens esperava en el futur als presoners de guerra, í mes els que com jo no vam caure en bon ull, a les autoritats locals que en aquell temps governaven al poble, considerant-me desafecte al règim.

Aquell dia va començar per a mi el vertader calvari, molt més llarg que els jueus varen donar a Jesucrist, l'any 33 de la nostra era.

En arribar a Cervera ens allotgen a un magatzem, que per la quantitat de presoners concentrats no hi cabíem.

Per fi a tots ens hi varen fer cabre però al cap d'una estona ens manen "A formar", per agafar-nos l'afiliació.

Com hauríem de formar si drets no hi cabíem?.

Al moment varen entrar uns quants guàrdies civils amb el fuet actuant i fent servir el mateix, i apretats com arengades a fe que ho van aconseguir. Això el primer dia.

Ens prenen l'afiliació corresponent i al mateix temps ens feien fer una petita declaració de com estava la zona republicana -ells ens deien "La zona de los Rojos"-, els comandaments que teníem a la Divisió que pertanyíem, i també si érem presoners o presentats.

A els que declaràvem presentats a tots els feien la mateixa relació:

" ¿Y porqué no te has pasado mas pronto ?".

Jo, com sigui, vaig dir que era presoner i em vaig estalviar d'aquest sermonet.

Per fi, varen arribar les llaunes de sardines, una per tres i el xusquet.

A l'hora de dormir ho vàrem poder fer en prou apretaments quasi un sobre l'altre.

Al següent dia ens porten formadets cap a l'estació de tren de Cervera, i ens allotgen a uns vagons de transportar bestiar com si això fóssim i ens posen seixanta persones a cada vagó.

Així com anàvem pujant al tren, ens anaven donant el subministrament, que consistia en tres llaunes de sardines petites i dos xusquets de pa, per tres dies de viatge que vam estar, fins arribar al Camp de Concentració de San Juan de Mozerrifar, a la vora de Saragossà.

La majoria el primer dia ja ens ho vam menjar tot i els dos restants a passar gana.

Un cop els seixanta ja ens varen col·locar al vagó, el tancaren i precintaren, com si es tractes d'unes mercaderies, però en sentit envers. Els queviures els precinten perquè no hi pugui entrar ningú i a nosaltres ho feien perquè ningú no hi sortís.

El problema es presentava en quant algú tenia necessitat de fer les feines corporals. Per orinar vam descobrir una ranura i vam fer un forat petit a la taula i per allí ho fèiem.

El més problemàtic era anar de ventre, que s'havia de fer com es podia, uns amb un paper, altres al plat de soldat que portaven i altres a terra, i a grapats es tirava, així com els femers, per la finestreta enreixada que porten al cap de dalt d'aquests vehicles i que serveix de respiració.

A l'hora de dormir no ho podíem fer ajaguts, havia de ser seguts a terra l'un al davant de l'altre i pegats els cossos com si fóssim productes de mercat, embalats amb caixes de fusta.

Tot i fer servir aquesta estratègia, els últims la feina era seva per poder col·locar-se, ni amb aquesta posició.

Al tercer dia per la tarda, arribem al Camp de Concentració de Sant Joan de Mozerrifar, ens allotgen a una sala molt semblant a la de Cervera, amb cabuda per dues mil persones, i ens hi col·loquen quatre mil.

En una paraula, drets ja no hi cabíem. Allí ja vam començar a rebre de fort.

En quant els venia en gana, entraven vuit o deu guàrdies civils amb el fuet a la mà i cridant "Venga, todos a formar" però al mateix temps repartint llenya a mà dreta i esquerra.

Com haviem de formar ràpid si no hi havia lloc per estar drets?.

Es formaven bastantes aglomeracions i repretaments contra les parets, en molt de perill que algú s'hi deixes la vida per asfixia.

A un presoner li van encastar unes fuetades al cap i li varen fer una gran ferida tenint-lo que traslladar a l'infermeria.

En tot i això encara ens donaven la culpa a nosaltres per no formar ràpid, retreientnos encara "Que los rojos no

obedecían a nadie , pero que ellos nos enseñarían ".

A l' hora de menjar, poc i dolent .

Era tant poc el lloc que hi quedava a la sala, que per repartir el menjar i haver de formar, es repetia l' aperitiu de fuetades, després ens feien sortir de tres en tres cap una saleta del davant que hi posaven les olles del menjar.

Et posaven un cassó petit de llenties cuites amb aigua sola i et donaven un xusquet per tot el dia, i ull viu de no fer cap classe de moviment que no els caigués bé als civils que custodiaven les "peroles" que a la menys petita ja tenies la fuetada a les costelles i també el perill que s' et tombés el plat i quedar-te sense dinar.

Com sigui que tots no teníem plat, ens havíem d' aparellar-nos amb el qui en tenia, suplicant que ens ho posessin al mateix plat als dos.

A molt mala cara però ho feien.

Després passàvem per un passadís, anàvem entrant altre cop cap al recinte per una porta del darrera. Això durant cinc dies que hi vàrem ser.

Per dormir ho teníem que fer quasi com al vagó del tren, arplegats uns a un costat, els altres a l' altre i els peus al mig.

Per llit teníem el paviment i per matalàs la meua manta que compartia amb Suñé i els tabards a sobre. Tot això a últims del mes de Gener.

No te explicació el fred que ens projectava el paviment a tota la persona i principalment a les espatlles per dormir sobre d'ell.

No era tant la resta ja que el local estava un poc ambientat per nosaltres mateixos, a l'estar tan apilotats fèiem bastant calor al mateix.

Això va ser el començament i el mateix es va anar succeint a tots els camps de Concentració que vaig estar.

Als cinc dies ens varen traslladar a Avilés –Astúries-.

Si de Cervera a Saragossà varen ser tres dies de tren engabiats amb vagonets de portar bestiar, de Saragossà a Avilés en varem estar cinc.

També amb les mateixes condicions d'allotjament i subministres: tres launes i tres xusquets per cinc dies i amunt per Logroño, Miranda, Burgos, Lleó, Oviedo i Avilés.

Si els tres dies anteriors varen ser pesats, aquestos cinc varen ser de mort, menys mal que la fortalesa de la joventut tot ho arracona i venç.

Això és al que ens va esperar per poder passar aquestes calamitats.

Per fer les necessitats corporals vàrem haver de fer al vagó un forat a patades, arrancant una taula lateral de la part de darrera i per allí sortíem i ens posàvem ajupits al damunt del plat de sopa que porten i allí en molt de perfil de caure.

Només ho fèiem per la nit i amb el tren en marxa, per no ser descoberts.

Un dia el matí, no recordo l'estació, ens varen fer baixar del tren amb la fi del que tingués una necessitat la fes.

No vull transcriure l'espectacle dantesco que formàvem tot un tren de presoners amb els pantalons abaixats fent la mateixa feina a un racó fent la vigilància d'un piquet de guàrdies civils amb el fusell a punt.

Al vagó del costat nostre, en quant varen donar l'ordre de tornar a pujar al tren, es varen fer una mica el remoló, no per rés d'extraordinari suposo ja que possibilitats d'escapatòria no ni havia cap.

És comprensiu que es volguessin estar una estoneta més a l'aire lliure. Es varen enfadar els guàrdies civils accionant el forrellat del fusell i apuntant al mateix temps els cridaven: "Arriba todo el mundo" i a fe que ho varen fer ràpid, pel motiu que a aquella gent, els hi hauria costat molt poc estrènyer el gallet.

Un altre cop tots al vagó que tancaren i precintaren i amunt cap a Astúries.

Em recordo que vam passar pel port de Pajares i estava tot ple de neu i al cim del mateix es troba l'estació de Busdongo, on ja no va poder tirar més endavant el tren, per la quantitat de neu que hi havia a les vies.

No recordo quant de temps vam estar parats. Se que va ser bastant ja que va caldre netejar les vies per passar els altres trens que com nosaltres estaven parats, inclosos els de mercaderies.

La mercaderia que portava el nostre es veu que estava considerada de menys vàlua, ja que les nostres condicions de presoners de guerra, segons ens deien els guàrdies civils quan s'enfadaven, que la mort de un "individu" només costava tres pessetes, que era al que es reintegrava una partida de defunció. Està vist que ja se'ls mentalitzava d'aquesta forma.

Em retorno al que he escrit anteriorment, que no se'ls hi hauria empatxat molt, que per la més mínima cosa haguessin disparat sobre nosaltres.

Segurament en honra hauríem rebut alguna menció especial o condecoració "por dar caza a unos peligrosos que se escapaban".

Continuant amb el tren fins a Oviedo i per fi al cap de cinc dies llargs de sortir de Saragossà, vam arribar al

nostre destí, o sigui, al "Campo de Concentración de Prisioneros de Guerra, La Vidriera de AVILES". Era el dia 2 de Febrer de 1.939.

Aquest camp es veu que havia estat una fabrica de vidre - tal i com el seu nom indica -.

Tenia els seus magatzems, patis i demás dependències.

Estava voltada per una tapia molt alta.

La cabuda era normal, doncs encara que els magatzems que servien de dormitoris estàvem una mica repretats, però aquí ja podíem dormir estirats, cosa que feia molts de dies que no ho podíem fer.

Els llits eren els mateixos, o sigui el paviment de terra.

I havien també uns patis molt grans per prendre el sol, passejar i poder fer la feina de cada dia que era baixar-nos els pantalons i a matar "piojos" que n'hi havien tants que posant una mica la mirada fixa a terra, els veies com bellugaven.

Les condicions infrahumanes del camp no relluïen tant poc per tenir les mínimes requerides, però comparant-les amb les que vam tenir que suportar els dies anteriors, es podien considerar com excel·lents.

També ens varen donar l'uniforme de presoners, compost d' una jaqueta, pantalon i gorra gris, sistema d' els que portaven els reclusos a les presons de color gris i tant al pit com al gorra hi portàvem pintada amb negra una "P" molt gran, que significava presoners .

Al segon dia, passejant amb Suñé, vaig observar que a un grupet que també feien el mateix que nosaltres, "matar polls", n'hi havien d'El Pinell. Això li vaig fer present al meu amic i acte seguit varen anar a topar-los, l'un era en Joan de Tomaset i l'altre Ramon de Piosefle.

De moment no em varen conèixer, es comprenia, eren més de dos anys que no ens havien vist i havien canviat bastant. Portava quatre pels a la barba que pot ser feia més d'un mes que no m'els havia afaitat, ni tampoc m'havia rentat la cara. En fi , era irreconeixible, ja que a l'edat dels 17 a 19 anys un jove canvia molt de fisonomia.

No ho cal dir l'alegria que varen tenir en quant ens varen reconèixer i la camaraderia que vam tenir també durant tot el temps que hi varen ser tots.

Després d'això la primera cosa que vaig fer va ser escriure a casa tenint la certesa que els meus pares hi fossin, ja que las últimes notícies que tenia eren que encara estaven a Cretes (Teruel) on varen anar a parar després de la passada del riu les forces de la República.

Els vaig fer saber que estava a Avilès, que em trobava bé i que m'enviessin diners, si en tenien, que jo estava molt desvalgut i pensava molt en ells.

Vaig tenir sort, estaven a casa, em varen contestar i em varen enviar un gir postal de 50 ptes, que em van servir per comprar-me algun pa de figues i alguna llauna de sardines i també algun xusquet.

Com sigui que no tenia plat per menjar, un dia vaig arrebregar una llauna plana, la vaig doblegar i vaig fer una forma de barqueta i em servia de plat.

Per cullera els primers dies feia servir una closca de musclo, però un dia vaig anar al mercat negre i un presoner es venia la cullera i el plat per dues pessetes i les hi vaig comprar.

Després vaig saber que el varen prendre per afusellar al cap de dos dies.

Les cartes a casa obligatòriament havien de ser en targeta postal i no explicar res d' extraordinari, per por a la rigorosa "Censura" que hi havia.

Alguns que es varen propassar dient alguna cosa que no interessava a la censura ho varen passar bastant malament.

La targeta t'obligaven que l'encapçalament fos així:

"Año de la Victoria, Viva Franco i Arriba Espanya " a més que les targes les venien al camp i portaven al davant les banderes d'Espanya, d'Alemanya i d'Itàlia amb un peu que hi deia "Viva España, Viva Italia i Heil Hitler".

La vida a "La Vidriera" es podia suportar si tenim en conte lo que en els dies d'abans ens havien fer passar.

De menjar ens en donaven molt poquet, la majoria dels dies per dinar lleties o be castanyes bullides, i posaven uns quants ossos de bou i una mica de pebre vermell per donar-li coloret i endavant.

Nosaltres, els de El Pinell i altres companys ho trampejàvem fent algun dia xocolata cuit amb una llauna que vam arrebregar.

La xocolata la compràvem a l'economat del camp.

L'assumpte de maltractaments eren minsos, molt diferents dels de Saragossà, ja que solament hi havia un sergent mutilat, per fer-nos formar a dos mil homes que hi érem.

Alguna vegada s'emprenyava, per motiu que el provocàvem .

Com sigui que tenia el braç tallat per sobre el colze el fuet que portava sempre el duia subjecte al braç mutilat, i per aquest motiu el vam motejar com "La Sota de Bastos".

No faltaven veus alguna vegada, que sortien d'improvís des d' algún racó del pati, que cridaven: "Correu que ve la Sota de Bastós".

En quant sentia aquestes veus i segurament per no lligar gaire les paraules amb la llengua catalana, es veu que s'entenia "Correo" al que contestava empenyat:

"Si cojo a alguno de estos que dicen Correo, seguramente van ha tener Correo y paquete".

Amb alguns casos, al que enxampava, no s'escapava sense una bona fuetada o més.

Era molt freqüent veure passejar presoners molt deixats, que anaven molt bruts per no rentar-se ni la cara, ni la roba ni tampoc es pentinaven, i sempre portant la manta al cap, meitat per tapar-se el fred i l'altra meitat per tapar-se la brutícia.

Com sigui que al camp hi havia una maquina autoclau per desinfectar la roba, en quant en veiem algun d'aquests era molt freqüent un crit que es va fer popular que deia "a la Maquina" considerant que tenien molta falta de desinfecció i el mal aspecte que feien, a més de ser cada un d'ells un niu de paràsits i malalties de pell com la sarna, que la majoria n'estaven plens.

Tot això eren els nostres divertiments, formant la part principal el provocar al sergent perquè ens empaites i ens fes córrer per als patis, abusant quasi de les facultats físiques d'aquest pobre home, petit prim i mutilat. Mes ben dit, li fèiem la llesca.

També hi havia com a comandament un capità de la guàrdia civil, ja gran, molt probablement retirat del servei actiu, que em plau reconèixer, no per mi solament, sinó que algun cop n'hem parlat amb Joan de Tomaset i jo recordant-lo, que estava considerat per tothom, que segurament era el guàrdia civil més bó de tot el cos en aquell temps.

No va pegar mai ningú.

Si tenies necessitat de parlar-li t'atenia amb tota l'amabilitat que es pot atendre a una persona i el tractament que ens donava si s'havia de dirigir a nosaltres era el de "Hijos".

Ell estava encarregat de pujar i baixar la bandera del camp, pel matí i per la tarda, també com era obligació fer-nos cantar el "Cara al Sol" i donar els crits de ritual de "Franco, Franco, Franco Arriba España".

Doncs bé, com sigui que érem a l'hivern, i tant si plogués com si caigués neu, s'havia de pujar i baixar la bandera cada dia els dies de mal temps pujava al podi i abans d'arribar a dalt ja deia:

"A ver chicos si lo hacemos pronto y con prisa que hace muy mal tiempo y os podeis costipar".

No cal dir que aquest dia el Cara al Sol no se'n cantava ni una part. El que interessava era enllestir aviat i els crits de "Franco, Franco, rompan filas" i a córrer a tot poder cap als barracots.

Tornant a referir-me al que era el camp, per descuit m'havia oblidat que en tota la part lateral d'un del patis, concretament el de darrera, hi havia apiotada contra la paret un gran acaramull de terra, com si hi hagués alguna cosa enterrada.

Les veus i opinions dels asturians que hi havien al camp eren que aquest caramull de terra corresponia a una fosa comú de gent

d'Avilès, que els primers dies de la guerra els havien afusellat i allí al mateix lloc, els havien donat sepultura.

Durant l'estància amb aquest camp, es va produir el fet de l'acabament de la guerra espanyola, el dia 1 d'abril del 1.939.

La matinada d'aquest dia a les garites que envoltaven el camp per fer-nos guàrdia, hi va haver-hi un fort tiroteig de metralladores durant una bona estona.

Nosaltres ho vam conceptuar com una alegria per haver-se acabat la guerra, però no era això.

Segons ens va dir després un grup d'exaltats falangistes d'Avilès venien en direcció al camp de concentració amb la fi d' "aniquilar a todos los rojos que habia".

Més ben dit, com sigui que tots érem al seu entendre, "rojos" venien amb l'objectiu de matar-nos a tots.

Com era natural l'escolta els va fer front, tirant trets enlaire i els varen dispersar.

Si haguessin entrat potser que jo ja no pugues contar això a les hores d'ara.

El temps anava corrent. Ens feien anar a missa tots els diumenges. Per la setmana santa ens varen confessar a tots i també prendre la comunió, que per cert en vull contar una anècdota relativa a d'aquests acte religiós, ja que no hi van haver hòsties per a tots.

Primerament donaven la corresponent a cadascú, quan veien que anaven faltant les partien i com la cua no s'acabava, en quan varen observar a individus que ja havien passat varies vegades, quan es varen acabar varen dir: "Basta, se han terminado".

Alguns després deien que els havia tocat dos reganches de neules.

Durant l'estança al camp vaig tenir les febres palúdiques -al front del

Segre també ja les havia tingut-.

Un dia, en quant varen tocar diana, no hem vaig aixecar del llit, li vaig dir a Suñé, que anés a d'infermeria a dir que no em trobava bé.

Cada matí ens feien sortir a tots cap al pati i després el metge passava pels barracots a veure els malalts.

Només em recordo que va passar ell i un sanitari i a l'arribar a mi i veure que estava molt ensopit, segurament per la febre que tenia, em va tocar amb la punta de la sabata - dormíem a terra- i em diu: "Sientate", i sense fer-me rés més li va dir al sanitari: "Que se levante y a la enfermeria".

I vaig ser tres dies i encara en bastant febre em varen donar d'alta. Això sí, em van donar un potet de pastilles de "Quinina" perquè m'els anés prenent i així em va passar.

Al cap d'uns dies d'acabada la guerra, varen fer una crida al pati, que deien que com sigui que només ja hi havia una Espanya, que reclaméssim els avals necessaris per sortir del camp i els que no els presentessin es demanaria informes al poble i s'els classificaria. Sense cap mena de confiança ja vaig enviar a demanar els avals contant que no m'els farien bons per poder sortir del camp i per cert que no em vaig equivocar.

Els informes que em varen enviar l'ajuntament d' El Pinell i la Prefectura de Falange Española Tradicionalista y de las JONS, varen ser desfavorables i deien solament que era "Desafecto al Régimen".

Per tant quedava retingut el camp.

Més tard , en quant al mes de Juny del 1.940 ens varen enviar a casa a tots els dels Batallons de Presoners de Guerra, em vaig informar pels meus pares, que havien anat a parlar amb algunes persones, de les que en aquells moments governaven el poble, i tots els varen fer la mateixa relació, dient-los-hi que no m'els podien fer pel motiu que jo anava a enganxar cartells comunistes per les cantonades de les cases del poble, i que per aquest motiu havien donat els meus informes com no afecte al regim d'en Franco.

No és que vulgui dir que no varen dir la veritat, que va ser una qualificació injusta.

El que no comprenc és que el pegar cartells i no compartir les idees polítiques amb els del "Regimen" hi hagi motius suficients per fer-me passar les calamitats, penúries i sofriments, durant tant de temps.

Primerament als camp de concentració de presoners i més tard als Batallons de Treballadors Disciplinari que entre tots varen ser tres anys llargs que hi vaig romandre.

Al cap d'uns dies, als que no havíem presentat els documents exigits per sortir al carrer, cada dia i allà per la tarda ens feien formar al pati i llegien llistes de seixanta noms de presoners.

Els primers vint nomenats, sortien amb llibertat, i se'n anaven cap a casa.

Els vint següents que llegien es quedaven retinguts al camp, i els vint últims sortien per anar a presó.

Del Pinell i va haver-hi de tot: Joan de Tomaset va anar cap a casa, en Ramon de Moseñe va sortir per anar a presó, i jo em vaig quedar retingut al camp fins el dia 26 de Juliol, que tots els retinguts ens varen nomenar per traslladar-nos a Miranda d'Ebre.

Un camp de concentració on es formaven tots els Batallons de Treballadors de Presoners de Guerra.

Després de tres dies de viatge, com habitualment ho fèiem en vagonets de mercaderies i precintats i amb tres llaunetes de sardines i dos xusquets, vàrem arribar a Miranda d'Ebre, amb un sol i una calor que asfixiava.

Menys mal que a la poca estona que hi érem, ens fan formar a l'esplanada del camp i ens varen donar un cassó de mongetes vermelles.

Hi també hi va haver alguna fuetada, pel motiu que com sigui que portàvem tanta fam, no hi havia forma de poder-nos controlar. Això va fer que a alguns ja els toques el "reenganche" abans de la ració del menjar.

No hi vam ser molts de dies, cinc o sis màxim, però les vam passar peludes. Molt poc de menjar i molt dolent i moltes garrotades, domcs hi havia un grup de "Cabos de Vara" que eren també presoners de guerra, que els hi havien donat un garrot, i que repartien llenya a dreta i esquerra, com i quant els hi venia en gana.

Si els semblava, estan passejant, et cridaven, et fotien una garrotada i et deien: "Al barracón si no quieres otra".

Cada dia sortien expedicions cap a Batallons de Treballadors i tots estàvem desitjant que ens nomenessin per poder sortir d'aquell infern que diàriament teníem que suportar.

El camp de Avilès, en comparació amb aquest, era el cel.

El dia 2 d'agost em va tocar sortir a mi, marxant altre cop amb tren, en vagonets també de bestiar, però ja no ens els varen precintat - ja havíem guanyat una mica -.

No sabíem on ens portaven perquè vam agafar la ruta de Bilbao, Santander i a una població que es diu Unquera.

Vam deixar el tren i ens pugen a uns camions que ens esperaven, i ens deixen a una població que es deia Panes ,del principat d'Astúries, on ja havia uns quants presoners com nosaltres que ja tenien començat un pont sobre el riu Deva, molt famós per les captures de "Truites" que s'hi feien, per considerar-se el riu més truitar d'Espanya.

L'estança aquí ja va ésser més bona de passar.

Llibertat no en teníem, però els diumenges ens deixaven anar un parell d'hores pel poble.

Anàvem al "chigre" -taverna- a beure sidra i també a passejar amb les noies.

I havia alguns diumenges que venia un "gaiter" i un xiquet que tocava el tamboret i al so de la gaita i el tamboret ballàvem el que podien, perquè noies no ni havia per tots.

El pont es va fer d'arcades de trenta metres, per cert que va quedar molt bonic. Tenia dos traçades amb una pilastra al mig, unes baranes de ferro i a l'entrada una placa commemorativa que hi deia així: "Destruído por los rojos y reconstruido por la España Nacional en 1.939".

De menjar no ni havia molt, però la gent segurament per agraïment a que els fèiem el pont ens portaven alguns entrepans de xoriç. Era bastant corrent que s'acostés la gent a on treballàvem i ens donaven o bé un entrepà o una ampolla de llet o algun formatge per repartir entre el grupet que estàvem junts.

Alguns diumenges ens portaven per dinar un barrilet de sidra, que es un poble que s'en feia molta.

Val a dir que ens ho passàvem bé. Més tard no ens deixaven sortir de dinar del poble, degut que aquest es troba a les estrivacions dels Picos de Europa, en els quals hi havia en aquella temps molts combatents de la part republicana, que en Año de la Victòria però a un costat del suport d'entrada al pont, hi vàrem escriure nosaltres a un lliscat de ciment:

"Construido por el Batallón de Trabajadores de Prisioneros de Guerra Nº 134, 49 Compañía".

El dia que el varen inaugurar oficialment ja no hi érem, ja ens havien traslladat a la població riberenca de Ribadesella.

Ens varen venir a buscar amb camions, a la fi d'assistir a l'acte.

Va venir el Governador d'Oviedo, un parell de militars amb moltes condecoracions i tres capellans que varen fer la missa a sobre el pont i després la benedicció i la inauguració.

Ens varen fer desfilar formats en fila de tres pel davant de tots els capitostos, i també hi va haver-hi un dinar extraordinari regat amb molta sidra que havien donat la gent del poble.

I va haver també ball amb la gaita i el tambor i també algú que va empinar una mica el colze amb la sidra que no es va acabar en tota la tarda.

Un cop es va fer de nit, ens varen tornar a prendre amb els camions cap al nostre destí.

A Ribadesella encara ens ho vam passar millor que a Panes.

La feina era la mateixa: reconstruir un pont que travessa la desembocadura del riu Sella.

Un pont molt llarg, que no recordo molt bé però crec que son onze les pilastres que van dintre l'aigua, a més encara te més de dos-cents metres d'escullera a la part nord.

Aquest pont és molt conegut pels esportistes de piragua, perquè serveix d'arribada a la cursa que es fa cada any, de la baixada al Sella amb piragua, que surt de la població d'Arriendas fins a Ribadesella, sent la línia del pont l'arribada a fi de cursa.

Les condicions d'habitatge eren excel·lents, ja que els dormitoris els teníem a una torre molt gran, propietat de la marquesa d'Argüelles, que estava a la mateixa vora del mar, amb una platja molt gran, enfront dels dormitoris estava el menjador, que era un magatzem molt gran.

També hi havia un departament per dutxes i lavabos i un bon camp per practicar esports tot voltat d'una gran arbrada.

Al futbol no ens hi deixaven jugar perquè espatllàvem molt les sabates.

El menjar quasi com a tot arreu, potser una mica millor que a Panes i més quantitat, amb l'avantatge que la gent aquí ens portava pomes i altres coses de menjar que ens anava ben bé.

De peix no ens en faltava, ja que teníem prop del treball el Pòsit de Pescadors, on descarregaven totes les barques que venien de la pesca, i només calia anar cada dia a buscar la caixa de sardina, orell, agulles, etc...el que hi havia.

Això sí, sempre ens donaven la classe de peix que els pescadors consideraven que podien tenir sobres i de menys valor al mercat o llotja que es feia allí mateix. Per a nosaltres ens anava molt de bé, que després del ranxo ordinari, per segon plat et posessin una bona ració de peix fregit.

També en quant baixava la marea, que allí tenia unes pujades i baixades de cinc o sis metres, anàvem amb pies i palos pel davall dels suports de ciment que hi havia al port, hi caçàvem ostres per les roques que hi havia.

Quant en caçàvem alguna l'anàvem a rostir al forn de la ferreria, i un cop obertes les posàvem en mig d'un xusquet, i teníem un bon esmorzar.

Altres dies agafàvem crancs en quant es quedaven en sec, també per la baixada de la marea.

Aquí també vaig tenir molt amics i alguns d'ells molt bons, i en particular vull fer menció a Juanito de casa Burgo de Benissanet, per les demostracions de companyerisme i afecte demostrat no solament al Batalló de Treballadors, sinó també després en la vida civil.

Ens vam avenir tant i tant bé que no fèiem distincions, si teníem un xusco ens el partíem, si teníem un cigarret la meitat par cadascú. Dels paquets que ens enviaven de casa també eren per tots dos, i els diners en quant a un se li acabaven i l'altre en tenia també els compartien. En fi, que el que tenia un també en disposava l'altre.

Amb ell també ens va tocar passar les calamitats més grans de tota l'estada en Batallons de Treballadors i que seguidament contaré i que varen tenir lloc al nostre proper destí dels Pirineus Navarresos.

El dia abans de ser traslladat a aquestos, em va succeir un cas a Ribadesella, que malgrat ser innocent em podia costar molt car. Resulta que era diumenge i com norma s'havia d'anar a missa, a un barracot que solament s'hi celebrava aquest acte.

Doncs bé, estàvem formats en línia de tres en front de l'altar major i a mi em va tocar estar a la fila del davant, i pel que vaig saber després a la tercera fila hi havia dos xicots, que en quant el capellà es tombava d'espatlles feien soroll, i es compren que aquest ja feia estona que ho sentia, i una vegada d'aquelles es tombà ràpid i es queda mirant-me de fit a fit a mi.

Una mirada d'aquelles de rancor i odi, que em va deixar tombat, no comprenent perquè podia ser que em mirés d'aquella forma, però vaig presagiar que no seria per gaire cosa bona, i efectivament en quant es va acabar la missa, em cridà a part, i allí em va dir de tot i el que li va donar la gana, culpant-me a mi del soroll que es feia.

Fins em va dir que la meua mare podia ser molt bona, però que va parir un mal fill en tots els conceptes tota vegada que no respectava el sacrifici de la santa missa.

Jo em vaig resistir, donant-li tota classe de raons i remarcant-li que jo no havia sigut el que feia el soroll, al que em contestava dient-me que si jo no havia sigut que ho demostrés i li digues qui ho feia.

Jo li deia que no ho podia saber per estar a la primera fila, i això es feia a les files d'enrera.

No hi va haver manera de fer-lo entrar en raó. Per últim em preguntà d'on era, i al dir-li d'El Pinell de Brai, província de Tarragona, encara el va enverinar més. Es va desbocar en insults de tota mena.

El primer que em va dir va ser:

"Catalán tenias que ser".

Ell també ho era, era fill i resident a Olot, i a l'últim em va preguntar si era dels que es quedaven o marxaven - a l'endemà vàrem marxar cap a Navarra-.

Al dir-li que era dels que se'n anàvem em digué:

"Esto te salva, perquè si fueses de los que se quedan, te haria sudar sangre".

Això dit per un guàrdia civil en les circumstàncies que estàvem, tindria una part d'acceptació, però dit per la boca d'un ministre de Deu, va ésser una gran demostració de la ràbia i malícia que ens tenia, donant a entendre que si m'hagués quedat allí hagués fer tots els possibles per eliminar-me.

Des d'aquell dia vaig comprendre que aquesta gent no son ni més ni menys que una persona com un altre, amb sentiments bons alguns i sentiments dolents altres, i que sota la sotana igualment hi pot haver un ministre de Deu que un enviat del diable.

No em podia pensar mai, que una persona tant respectada per quasi tothom, tingués uns sentiments tant malèfics, fent cas omís dels seus predicaments.

Doncs bé, de Ribadesella vam sortir cap a Navarra el dia 7 de Desembre de 1.939, i també vam ser transportats com ja era habitual, en tren de vagonets de portar bestiar per Santander, Bilbao, San Sebastià i Irún.

Després el tren enfilà la part esquerra del riu Bidasoa, que es fronterer amb França, i fins a Elizondo.

Amb camions ens porten a un poble situat dintre dels Pirineus i molt a prop de la frontera que es diu Arizcun i es troba dintre de la Vall de Baztán.

Allí els primers dies tota la gent ens mirava de mala manera. Si volies fer conversa amb algú, abans que li diguessis res, te s'escapava. Vegeu com tenien preparats als nens d'aquest poble, que els havien inculcat, que "los rojos son hijos del demonio, perquè llevan cuernos y cola".

I bona prova era que els primers dies en quant passàvem formats per dintre el poble, els nens corrien a amagar-se darrera de les cantonades de les cases per poder-nos observar. Més tard ja ho varen deixar de fer, quan segurament varen comprovar que érem persones com les altres.

Segurament havien estat mentalitzats amb aquest rebuig i odi a "los rojos" per part de les persones grans, inculcant-los-hi aquestes barbaritats.

No cal explicar el fred que hi feia. Només cal dir, que era el dia onze de Desembre de 1.939 i estava tot ple de neu.

Ens descarreguen al poble ens fan anar formats fins a unes barraques a uns tres-cents metres del poble, que segurament les feien servir per recollir el bestiar.

Era de nit i allí ens varen deixar, com dient "Acampa como puedas".

No ens van deixar sortir a fer les necessitats corporals a uns quatre-cents metres de la carretera on descarregaven tots els materials que fèiem servir, ferro ciment etc. doncs de la carretera fins a dalt ens ho feien pujar al coll.

Era molt freqüent que algú caigués amb el sac de ciment de 50 Kg al coll, ja que no es disposava de la força necessària degut al mal alimentats que estàvem per fer aquest feina.

Aquesta nit va començar per nosaltres el que podríem considerar un any 43 com un holocaust en part, sense forns crematoris, de tot el que em vist més tard representat pels documentals que feien els nazis de Hitler als jueus de tota Europa per ells conquerida.

Molt feia presagiar que algunes accions que feien servir els nazis espanyols fossin copiades dels primers per la seva similitud.

Primerament, tota la fam que ens havien fet passar els primers dies de caure presoners, no tenia ni punt de comparació amb la que ens varen fer passar en aquest nou destí.

La ració de menjar es componia d'un cassó de suc amb tres o quatre cigrons ballant. Això si, era molt vermell, per la quantitat de pebre que hi posaven. Així no es veia el suc tan clar.

Ens feien construir unes fortificacions amb nius de metralladores a la frontera i per fer la grava i el formigó ens feien arreplegar pedres que traslladàvem en forma de cadena. Es a dir, que fèiem línia un davant de l'altre i així ens la anàvem passant.

Per treure les pedres dels marges que hi havia havíem d'apartar més de cinquanta centímetres de neu que hi havia a sobre i ja es pot comprendre el gelades que aquestes estaven.

Havíem de tenir molt de cura que no ens caigués cap, però això era molt freqüent degut a com de gelades que

estaven i també al nostre estat anímic.

En quant això succeïa, ja tenies l'escorta al davant maltractant-te tant com podia i a la fi sense un parell de fuetades no t'escapaves.

En quant tenies ganes d'una necessitat corporal, l'havies de demanar, i mentre l'estaves fent, sempre tenies a l'escorta que t'havia acompanyat al davant teu vigilant-te amb el fusell a la mà.

En quant algú queia desmaià, motivat per la deficient alimentació o pel fred, l'única assistència que li donaven era quatre bufetades ben fortes per reanimar-lo un poc, i en quant l'aixecaven i no queia altre cop el feien anar a la "cadena" al transport de pedres i així dies i més dies.

Era molt freqüent que per ser els Pirineus temporada d'hivern, molts de dies o bé plovia o be nevava, però tot i aquestes inclemències "Cada dia se tenia que ir al tajo".

Per tant les mullades es succeïen cada dia.

El capot que feia de matalàs d'herba en que dormíem, el posàvem sobre la manta cada nit i era molt freqüent trobar-lo a l'endemà dur com un bacallà per estar gelat.

Si algú feia la més petita falta, no s'escapava de portar el sac de sorra a les espatlles durant un dia, dos i fins una setmana. Depenia de com consideraven la falta.

També utilitzaven com a càstig menor per acudir tard a formar o alguna altra ximpleria, el ball d'un peu durant uns minuts o bé, també durant uns minuts arrambat a la paret amb una patata al front sense que et caigués.

Si et queia ja sabies el que t'esperava, unes quantes fuetades i a tornar-hi fins que complies el temps.

El treball el fèiem a dalt d'un turó. El sistema de treball que no corresponia a persones humanes sinó mes ben dit corresponia fer-la a animals de carrega.

Doncs bé, l'assistència que et prestaven en quant et queies, era la mateixa que els jueus prestaren a Jesucrist en quant es queia amb la creu a costes.

Et tornaven a carregar el sac i amunt, i si et revelaves que no podies, l'únic que aconseguies es que et fotessin una o dues fuetades i "a callar".

Per aquest motiu eren molt freqüents les evasions cap a França de xicots avorrits, cansats de rebre càstigs i de passar fam i fer treballs forçats.

Per això, quant algú es determinava, sortejaven tots els obstacles, que no eren pocs, i per la nit s'escapaven.

La nit que això succeïa a l'endemà al passar llista no contaven, a fe de Deu que les represàlies i averiguacions eren fortes.

Ja era menester que aquest dia caminéssim amb peus de plom, i en tot això el fuet no n'estava gaire parat.

Una nit s'en varen escapar dos que dormien molt a prop de mi. Dormíem en una espècie de lliteres que ens havíem fet de pals de fusta perquè tots a terra no hi cabíem, i es clar, els que dormíem a les lliteres estàvem molt a prop de la teulada, i una nit varen treure les teules i es varen escapar, tot i tenint sentinella a la porta.

Doncs bé, no us podeu figurar el malament que ho vam passar durant uns dies.

Els que dormíem també a dalt varen fer-nos declarar, ens varen fer tota mena de pressions i si no declaràvem que els havíem vist marxar ens farien la vida impossible.

Ens varen castigar a fer-nos fer per exemple un tros de trinxera, i ens marcaven en un temps determinat, però no en varen treure palla neta. Jo, la veritat, no els vaig sentir escapar, i si els hagués sentit tampoc no ho hauria dit, perquè després hauria vingut el càstig gros per no donar-ne part, a pesar que a les interrogacions sempre ens deien:

"El que lo haya visto que lo diga, que no le va a pasar nada".

De tots els que es varen escapar, només en varen agafar dos, que es varen despistar.

Als pobres ja no els vam veure més. Segurament no gaire cosa bona els hi va passar.

A conseqüència de totes aquestes evasions ens varen incorporar al Batalló de Presoners de Guerra nº 1.

Aquest Batalló estava considerat com el primer de tots els d'Espanya, com el més dur en tots els conceptes.

Molt poc menjar, molt treball, molts de càstigs i durs, i moltes fuetades.

Em plau fer constar que en el període que hi vam ser, no em va passar cap accident, que vaig salvar per miracle la vida.

Fèiem una trinxera d'uns cinc metres d'altura, que comunicava dos nius de metralladora.

Va sortir roca i es va haver de tirar unes barrinades. Després de cadascuna els xicots anaven tirant les pedres a dalt, amb tant mala fortuna que a un d'ells li va caure una i rodolant va fer cap altre cop dintre la trinxera, justament al lloc que jo estava picant amb un pic.

Ja varen cridar que ens apartéssim, però ja no hi va haver temps.

La pedra en qüestió, que era bastant grossa, havia pres molta velocitat i acte seguit de donar la veu que ens apartéssim, ja me la vaig sentir a la meua esquena, produint-me una ferida d'uns quinze centímetres de llargada, a la part dreta i a l'alçada dels ronyons.

Si m'encerta al cap, em mata.

Vaig estar més de mitja hora sense cap assistència.

Els companys veien que la sang em sortia en abundància i no s'esgotava.

Me l'havien de tapar amb els seus mocadors de butxaca.

No teníem ni una farmaciola d'urgència per aquestos casos ,encara que només hi hagués el més necessari. Al cap d'una bona estona, varen venir un sanitari i una camilla i em varen fer la primera cura. Em va rentar la sang que portava al cos.

Va ajuntar el tall que tenia amb unes pinces, me hi va col·locar un bon tros d'esparadrap, damunt cotó fluix i una venda em voltava el cos, i amb un camió em varen portar a la barraca.

No em vaig infectar perquè així havia de ser.

Motius en va haver perquè em sobrevingué una infecció, per la condicions antihigièniques i antisànitàries en que vaig estar els primers dies.

Feia tres dies que estava ajagut panxa avall al terra d'herba de la barraca i encara no s'havia acostat ningú a veurem la ferida. Jo crec que ja no s'en recordaven.

Per més que el meu gran amic Alfonso Sanchez Martinez, que era d' Elda , a la província d' Alacant, -motejat com Gitanillo de Elda per la seva condició de noviller-, cada dia donés part al sergent encarregat de l'escorta, allí no es presentava ningú a curar-me.

Al quart dia va venir un sanitari.

Em treu la venda que portava, ho va desinfectar amb esperit, sense tocar l'esparadrap i m'ho va tornar a embenar com estava.

El meu amic "Gitanillo" em va demostrar durant els cinc dies, que vaig haver de romandre panxa avall, els bons sentiments que tenia.

Degut a que el seu ofici era sabater -no cal dir que fos d' Elda- ell no es movia de la barraca arreglant les sabates dels companys del batalló.

Jo, en quant tenia ganes d'alguna necessitat corporal, ell m'ajudava que ho fes a una llauna gran, segurament d'alguna conserva, que va trobar, i després com si es tractes d'una mare, em netejava i em feia el que feia falta.

La mica de suc que per menjar ens donaven, també ell m'ho posava a la boca, ja que en la posició que jo estava no podia menjar.

Al cap de cinc dies va tornar el sanitari, m' ho va trobar bastant be i em vaig aixecar del llit, i cada dia em feien anar a un poble, allà al costat, que en diuen Errazu, que hi havia un lloc de cura, i m' ho curaven.

Ja no vaig tornar més a treballar.

En quant vaig arribar a casa a últims de Juny per dissoldre's els Batallons de Treballadors Presoners de Guerra, encara la ferida la tenia oberta.

Qui me la va haver d' acabar de curar va ésser el Dr. J. Alfredo Gonzales Flores, que era el metge del poble.

Tornant al meu llicenciament per dissolució dels Batallons de Treballadors Presoners de Guerra, no puc passar sense fer menció a l' accidentat retorn que vam tenir.

En quant menys ho pensàvem i sense cap notícia de "Radio Macuto" un dia ens passen llista i ens diuen que tots els nomenats formin al carro de la barraca amb totes les pertinences, i ens fan deixar tot els pertanyent a l'exercit - segurament només hi havia el capot- i ens prenen cap a la població d' Errazu, i allí a l'oficina del Batalló ens fan passar un per un i ens varen lliurar el passaport per anar-nos cap a casa.

Saltant i botant d'alegria per la nova inesperada, es varen presentar uns camions militars i ens carreguen per transportar-nos a l'estació del ferrocarril.

Això va ser cap a mitjanit.

En quant havíem recorregut prop de uns deu quilòmetres tenim un rebentada a una roda. Baixem tots, l'arreglem una mica i tornem a pujar .Al cap de molt poca estona se'n torna a rebentar un altre i no va tenir arreglo. No vam córrer gaire que en vam tenir dos més.

Això als temps d'ara sembla una mica estrany, degut a l' impecable rodat que porten els vehicles, però en aquell temps era molt freqüent, ja que les rodes de la majoria dels vehicles, rodaven reparades amb "pegats" que posaven per dintre i subjectats amb cargols.

En fi, que degut a l'escassetat de rodes, per conseqüència del bloqueig que la majoria de les nacions havien fet a Espanya a conseqüència de la guerra mundial i l' amistat que tenia Franco amb Hitler, es rodava com es podia.

Conseqüència de tot això va ésser que en quant faltaven encara una quants quilòmetres per arribar a Irun, haguéssim de prendre el viatge cap a aquesta població, fosc de la nit encara, i plovent.

En quant els comandaments es varen donar conte que no arribaven i assabentats que veníem a peu, varen venir a recollir-nos, però ja feia més de dues hores que caminàvem.

Ja quasi estàvem entrant a la població.

Un cop arribats ens passen llista i ens fan pujar al tren, com sempre en vagons de bens, però aquesta vegada anaven oberts i sense escorta.

Vam anar d'Irun a Pamplona, Saragossà , Lleida i final a Barcelona. Per cert que sortint de Lleida ens vam donar conte que el coixinet d' una roda del vagó de davant del nostre anava cremant, amb una fumarada que feia. Es veu que de la maquina se'n van donar conte i van parar a la pròxima estació. Varen ficar una vagó de recanvi i varen deixar l'

avariat.

Total, tres dies de viatge.

Un cop arribats a la Ciutat Comtal, que hi vam arribar de nit, potser ja més de les dues del matí, vam deixar les mantes i el macuto a la consigna de l'estació de França i a rondar pel barri xinès que encara hi havia moviment. Barcelona estava a aquella hora bastant assossegada.

Venia un xicot de la Barceloneta i va tenir la delicadesa que abans d'anar a la seva casa va voler passar l'última nit amb nosaltres, acompanyant-nos a tots els llocs que ell molt bé sabia, a la fi de poder passar la vetllada bé i amb pocs calés.

Només en sortir de l'estació va arrebregar dos travestits "maricons" i els va engatusar que aniríem a passar la nit amb ells, però amb la condició que abans ens tenien que alimentar, perquè veníem del Batalló, tres dies de viatge i estàvem molt desvalguts.

La qüestió és que al cap de poca estona es presenten amb dues barres de pa i llaunes de sardines.

Vàrem entrar a una tasca, ens ho vam menjar i a la sortida els fot quatre patades al cul, els va abandonar i també els va amenaçar dient-los-hi que si no se'n anaven corrent cridaria la "bòfia".

No es varen fer pregar gaire, varen desaparèixer com el fum.

En quant es va fer clar, vam retornar a l'estació i allí vam fer l'acomiadament.

Ell cap a casa seva i nosaltres cadascú a agafar el tren cap al seu lloc de destí.

De la mica de diners que portava pel viatge de retorn, em vaig reservar cinc pessetes pel que hi pogués passar.

Com sigui que el tren el tenia pagat fins a Mora la Nova, en arribar a Reus em vaig comprar un entrepà que em va costar dues pessetes.

Les tres restants varen ser empleades en el trajecte Mora-Pinell, després de regatejar amb el "Coco Güito", que era el propietari del que podríem dir autobús de línia, i que arribava fins a Miravet i que valia 3'50 ptes el viatge.

Després d'un breu tira-afluixa, li vaig haver de dir-li que no portava més de 3 ptes i em va deixar pujar per aquest preu.

El restant viatge fins a Pinell el vaig haver de fer a peu i pelat de calés, però l'alegria de tornar a casa ho superava tot.

Es indescriptible l'alegria que va tenir tota la meua família aquest dia del meu retorn a casa el 22 de Juny de 1.941, després d'haver passat per una guerra, i a més set mesos en camps de concentració i batallons de treballadors quasi durant la majoria del temps sense comunicació uns amb els altres.

Durant la guerra no ens podíem escriure per jo estar a una zona i ells a l'altra.

Del període del camp de concentració i batallons de treballadors només ens ho deixaven fer amb tarja postal, que es pot dir molt poca cosa.

A partir d'aquest dia retorno a la vida normal.

No gaire ben vist per algunes famílies del poble, per sort una reduïda minoria, ja que al gust d'aquestes no ens volien veure més pel poble als que proveníem de la part republicana i menys als que havíem fet la guerra a la part contrària de Franco.

Em consta saber que un Senyor que havia estat la màxima autoritat del poble va dir-li a una persona, que després m'ho va dir a mi, que si encara ell fos l'autoritat principal del poble, no tindria el gust de poder-me passejar per allí.

Dit més clar, encara no m'hagués deixat venir.

La primera setmana que vaig estar al poble em passen recado per l'agutzil que em presentes a l'ajuntament, i em varen dir que a l'endemà em presentes a casa Montagut a fer sis peonades per fer un departament per instal·lar-li el telèfon públic.

Em queixava que a l'endemà d'haver arribat em vaig presentar al Sr. Alcalde, que era el Coco Bolo, i a la Guardia Civil.

Tant ell com els altres es varen limitar a fer-me preguntes d'on havia estat i poca cosa més.

Durant els primers tres mesos em varen enviar a demanar algun cop la guàrdia civil, però només prenién nota a una llibreta que tenien i res més.

Ara bé, no se si era per fer-nos una mica de por, o perquè era, la qüestió és que sempre hi havia el fuet de bou preparat sobre la taula. Molt segur que ja era per sistema.

De totes maneres, feia respecte i més per haver-ne suportat tantes vegades les meves costelles.

Pel seu significat em plau transcriure una anècdota que em va succeir amb el meu pare el dia de la meua arribada:

Estant xerrant i fent les postreres explicacions de tot el passat durant el temps de la nostra absència, vaig treure el paquet de tabac i vaig invitar a un cigarret el meu pare, i ell tot estranyat em diu a seques: "Que ets fumador?"

Jo li vaig explicar de la forma que m'havia fet fumador, ja que abans de marxar en la data 30 març de 1939 no m'havia vist fumar mai ningú. Em vaig fer fumador a la guerra, primerament perquè ens donaven tabac i en

segon lloc perquè quasi tots ho feien.

Així vaig començar, en fi, tot relacionat conseqüentment a una guerra ferotge que només va servir per destruir-nos entre germans d'una mateixa nació.

"A la lucha proletarios,
hombres de la 27 hasta el fascismo aplastar,
Que nuestra querida España,
nos quieren arrebatarse.
Viva que siempre adelante van,
dispuestos dar su vida por la libertad".

27ª division:

Algunes de les cançons que es cantàvem al front de guerra a l'exercit popular:

Primera:

" Un dia tràgic la gent mes innoble d'aquesta terra desfeia la pau,
els vils feixistes aliats contra el poble volien fer-la per sempre un esclau.
Vingué la guerra feroç i sens treva,
al nord, al centre al sud i al llevant.
Arreu d'Espanya surti la gran lleva,
d'els voluntaris que lluiten cantant:
"ENDAVANT".
(Tornada).

Amb fúria i disciplina, enfonsarem a l'abisme ,
al criminal feixisme, l'exèrcit popular "ENDAVANT"
Però nosaltres, a més de la història,
tenim la força que es nostra unitat per la total e immediata victòria
com un sol home marxem al combat.

Passa la tropa i el poble l'aclama,
els pits enlaire fusells rutilant-te,
l'esguard enlaire de sota la flema,
que es la bandera que ens fa a tots germans.

HIMNE DEL 491 BATALLON DE LA 27ª DIVISIÓ ("LA BRUIXA"):

Es el tercer batallón. ni Italianos ni Alemanes
De la 123, nuestra España invadir
El terror de los fascistas, que aqui está la 27,
el cual nos debe valer simbolo de libertad.
Tambien nos llaman "La Bruja".
Con fé, valor y entusiasmo,
mote que han de temer, saludamos a Lenin,
porque a las hordas fascistas, seguiremos sus consignas,
con su escoba ha de barrer, hasta vencer o morir.

3ª PART DE LA MEVA VIDA (Continuació del Calvari).

Durant tot l'estiu del 1.940, la meva preocupació ve ser refermar la família i em vaig dedicar a anar al jornal i guanyar diners per poder reprendre l'economia casolana i a més poder comprar-me roba, que tota l'havia perdut.

No ho cal dir que tenint 19 anys- els 20 no el vaig fer fins Octubre-

i totes les hores de vol que portava, vaig fer tots els possibles per poder-ho passar al millor possible.

De joventut masculina n'hi havia vist molt poca ja que la major part dels joves estaven a l'exercit.

Em vaig fer amic d'algunes noies, entre les que hi compto la meva dona de tota la vida, la Mariana de Florencio.

Cada diumenge s'organitzava ball, principalment a l'entrada o terrat de casa Sarraco, pel motiu que el meu cosí Simó tenia una gramola i un acordió i el que bonament ell ens tocava, nosaltres ballàvem.

Donat que diners n' havia molts pocs, no podíem anar a fer cap mena de consumició als cafès o bars.

Com era l'any 1942, solament hi podíem anar els dissabtes per la nit i els diumenges per la tarda.

Totes les nits abans de sopar, anàvem a "fer plaça", a fer petar la xerrada, i si passava alguna colleta de noies que anaven a fer la volta, les acompanyàvem i elles aviat cap a casa.

I si no ho feien, ja sortien les seves mares a buscar-les.

En arribar al mes d'agost, es va fer per primera vegada després de la guerra, la festa major el dia 10, St. Llorenç.

Jo vaig estrenar un trajo i sabates.

Em recordo que tot plegat va costar cent-vuitanta ptes, que representava tot un mes d'anar al jornal, ja que aquest era de set ptes diàries el que es guanyava.

Com sigui que els diners que teníem a casa no arribàvem per comprar tot el que necessitava, els meus pares varen haver de buscar alguns diners a la fi de poder-me vestir, però les ametlles que després de les festes majors vàrem arreplegar, les vam vendre i tornarem el que ens havien deixat per vestir-me.

A l'objecte de poder guanyar diners, vaig anar a veremar a Bot, i després de veremar em vaig llogar a una mina de terres refractaries nomenada "Tina de cupo" que es trobava al Canà de Miquel d' Estevet.

Les terres que es treien, una vegada seleccionades per les dones que també hi treballaven, eren molt útils.

Encara ho són ara per revestiments de forns d'altres temperatures, així també s'utilitzaven per fer ceràmiques per fer rajoles i teules. Treballant a aquesta mina, encara una nit passa l'agutzil per casa amb una notificació de la Caixa de Reclutament de Tarragona, la qual em citaven pel dia 7 de Desembre, a fi de ser incorporat a files.

Em vaig presentar a l'Ajuntament i em van dir que també estava citat Llorenç de Badia, pel mateix dia i que fariem el viatge junts i que ens acompanyarien en Josep de Pallarès que era l'Alcalde i Josep d'Amposta que era el Delegat Sindical.

Arribem a Tarragona a l'hora indicada i ara formem al pati i van cridant i dient a cadascú el seu destí.

Al veure que a mi no em cridaven, li vaig dir a en Josep de Pallarès que mirés el perquè no m'havien cridat, estant també cridat pel mateix dia i hora que en Llorenç de Badia.

Va anar cap a dalt, i una estona després va baixar i em diu que m'esperes allí juntament amb uns altres que també hi havia, que ja ens cridarien, que segurament aniríem al camp de concentració de Reus, per incorporar-nos a un batalló de treballadors.

Acte seguit, s'acomien de mi, donant-me les mil excuses, i que no comprenien com em tornàvem a posar a un batalló de treballadors, ja que els informes que ells havien donat de mi eren bons, i que si em convenia rés que ho digués, que ben gustosament ho farien.

Jo els vaig preguntar que diguessin als meus pares que efectivament tornava a un Batalló de Treballadors, no de presoners de guerra com el que vaig estar abans, sinó com soldat treballador i el temps em serviria com Servei Militar. Cosa que en arribar al poble, tant una cosa com l'altre, no es van dignar fer.

Així es que tot i prestant-se a fer-me el que convingués, els meus pares no varen sapiguer per boca d'ells, quin destí m'havien donat a la Caixa de Reclutes on ells em varen deixar.

Al cap d'una estona ens van cridant a tots els que havíem quedat pendents de destí i ens fan formar.

Una vegada formats, potser que només fóssim catorze o quinze, ens agafen dos guàrdies civils i ens porten a l'estació de Tarragona, i destinats al camp de concentració de Reus, que estava a la plaça del "bitllet" o dels màrtirs. Un edifici que anteriorment havia estat caserna de Cavalleria, i que ara l'habilitaven per fer-la servir de camp de concentració dels reclutes classificats com "desafectos al regimen", per incorporar-nos als batallons de treballadors.

Arribem a Reus i ens lliuren a les autoritats del Camp, que ens ordenen la primera cosa: "A formar" al pati.

La primera salutació de benvinguda fou fer venir a tres o quatre barbers i pelar-nos el cap amb la maquineta dels 0000 zeros.

Ens feien dos passades en forma de creu i res més, i "toro".

Es clar que degut a la fatxa que es feia amb aquesta original pelamenta, teníem que passar per la perruqueria, a fi que t'ho acabessin de pelar

Això sí, et feien pagar. Una bona estratagema per fer-se alguns calerons els barbers, amb la possible participació potser d' algun superior.

A continuació a les dutxes, que malgrat d' estar en el mes de Desembre ens les varen endossar amb aigua freda.

Acte seguit ens donen la roba "de soldat" i sabates, ja que segons les paraules d'arribada del tinent que s' ens va fer càrrec, ara nosaltres seriem "Soldados Trabajadores".

Com que tal i com ens anaven nomenant ens donaven la roba, allí es va armar un maremàgnum, pel motiu que no reparaven a un gran donar-li la roba petita, així com les sabates, i a un petit a la millor li tocava a l' inrevés.

Com dic, ens varen equipar amb roba de soldat, però amb la particularitat que tant la gorra, que per cert també era rodona, com la del camp de concentració de Presoners, a la part esquerra de la guerrera i en front de la gorra, ens hi varen pintar també amb pintura negra una "T".

Amb relació a això dels nois d'El Pinell d'abans que havien estat també a Reus, amb les mateixes condicions que jo estava, o sigui classificats també per anar al Batalló de Treballadors, confeccionaren una cançó al·lusiva a la situació i que entre les estrofes es trobaven aquestes que transcriu:

"En el primer recorrido, hasta Reus se nos marcó
Donde ingresamos a un campo, campo de concentración.
Con ropa de pipi se nos equipó, y el bonito pelo allí se quedó
Pero al mas elegante, ahora se la cantaré
Que al gorro y a la guerrera, nos pintaron una "T".
Pero tambien nos dijeron, no os teneis que asustar
Pues esta "T" significa, que os vais a trabajar".

Doncs bé, l'estada a Reus, va ésser molt curta, ja que solament era un camp d'allistament.

No em recordo exactament si varen ser cinc o sis dies que hi vam romandre allí, però em van sobrar per fer molts amics.

Entre ells, els de Benifallet, com ara Joan Borrull, Cap blanc, Juanito de la Roca, Joaquim Jons, Michelin, Jaumet de la Postal, Cesar, Telo i Caguera.

Altres també com Josep Guimet de la Serra d'Almos i Joan Curto Arasa de Roquetes.

Des de Reus ens varen traslladar a Madrid, al camp de concentració de Miguel de Unamuno, que es trobava a la fi del Passeig de les Delicias al costat de la presó de Yserias.

Doncs bé, el trasllat el vam efectuar amb els nostres vagons de tren habituals, o sigui de bestiar, també amb tres o quatre llaunetes i xusquets per quatre dies que ens va costar el viatge.

Una vegada a la capital, ens descarreguen a l'estació d'Atocha i formats amb escortes de guàrdies civils pels dos costats, vam enfilel el passeig de les Delícies cap avall fins arribar al camp indicat. Recordo que la gent ens mirava pel ben vestits que anàvem i encara ho feien amb més atenció per la "T" pintada que portàvem a la gorra i a la guerrera.

Alguna dona s'atrevia a preguntar-nos que significava la "T", al que nosaltres els hi contestàvem que anàvem a un Batalló de Treballadors. Una es va dirigir a mi i em va preguntar que "¿como es que todos llevabamos botas nuevas?".

A mi em va venir l'acudit de dir-li: "Nos han botado".

Això se'ls feia més cridaner, per la manca de roba i calçat que en aquell temps patia tota Espanya i mes encara les grans ciutats com Barcelona, Madrid, València, etc.

L'arribada a Miguel de Unamuno no es va diferenciar ni més ni menys que la dels altres Camps de concentració.

Imperava també el poc menjar i dolent. També les fuetades.

Pot ésser que encara n'hi havia més que en altres indrets.

Era molt freqüent, que a l'hora de repartir el menjar, com es natural et feien formar al pati en fila de tres, i com sigui que les ganes de martiritzar-nos no se'ls hi anaven de cop.

Formàvem en tres fileres, començaven a pegar fuetades a la fila de la vora, dient: "todos para allá", però en quan arribaven a la punta, venien per l'altre costat de la filera, també repartint fuetades i dient el mateix: "todos para alla".

Com sigui que les fileres de la vora s'emportaven tots els cop, va arribar que no hi volia formar ningú, i en quant s'armava l'aldarull, era després que disfrutaven repartint llenya a tothom. Ja no deien "todos para allí" sinó que deien "a formar cabrones" i a continuació començava el ball de bastons.

Fixeu-se a quin extrem va arribar la cosa, que un dia per casualitat, el Melo de Benifallet, va trobar abaix als soterranis del local un petit vàter abandonat i per lliurar-nos de les fuetades vam optar per refugiar-nos allí, sense sortir ni a menjar ni a rés.

Com sigui que encara teníem alguns diners de casa, sortien un parell a comprar pa i llaunes de sardines a l'economat del camp, i tot el dia ens el passàvem tapats amb les mantes perquè feia molt de fred, una estona llegint i altres estones jugant a les cartes.

Uns dels dies que encara no havíem anat al refugi, un alferes em va pegar una bufetada amb tota la mala llet del món.

Resulta que jo baixava cap baix al pati, i després a començar a prendre posicions, per quant repartirien el sopar i com era lògic degut al fred que feia portava les mans a la butxaca.

Era el dia de cap d'any, em crida al davant d'ell, em fa ficar "Firmes". Em pregunta el perquè portava les mans a la butxaca, i jo li vaig dir la veritat: perquè feia molt de fred, i sense dir res més m'arrea una santa hòstia a la part esquerra de la cara, que encara ara en quant ho recordo em fa mal, i em digué:

"Para que te pase el frio y recuerdes que un soldado nunca debe de llevar las manos a los bolsillos por muy frio que haga".

La nit de fi d'any, o sigui la nit abans, ens fan formar al pati a les onze de la nit, perquè havien de repartir els dotze grans de raïm a l'entrada de l'any nou.

El pati aquella nit semblava que estès nevat, degut a que feia una setmana que cada dia la glaçada es posava sobre l'altra.

Com no feia sol no es podia fondre, i amb aquesta inclemència de fred els peus ens quedaven erts i sense tacte.

Doncs be, amb aquestes condicions ens varen fer estar fins a les tres de la matinada, en que es va presentar una camioneta amb unes caixetes de raïms podrits.

Acte seguit es varen posar a repartir-los i en quant es varen acabar, que va ser molt aviat, es van dedicar a dispersar les fileres a cop de fuet i dient:

"venga todos trabajadores, con tres reenganches que habéis tenido, ¿todavía queréis más?".

Vegeu el cinisme que mostraven al nostre tractament, es a dir que un setanta per cent no vam tenir raïms.

A alguns els que els va tocar va ésser una fuetada a les costelles, i tots mig gelats de fred i alguns fuetada de propina i sense raïms a dormir.

També era molt freqüent, i per mi ho feien perquè hi hagués una massacre per la perillositat que envoltava aquesta acció, que uns quants guàrdies civils pugessin a dalt de les sales, repartint estopa i al mateix temps cridant: "Todos abajo al patio".

Però uns altres estaven a baix també repartint fuetades i cridant "todos para arriba" i en la confusió es posava una estampida de gent a l'escala, amb el conseqüent perill que passes alguna desgracia irreparable, ja que si algú hagués caigut, no se n'hagués pogut passar molt bé.

Sortosament només hi va haver-hi algun cop a la barana i alguna coseta més de poca importància.

Però l'actitud dels que estaven encarregats de realitzar aquesta acció brutal en tots els sentits, feia presagiar que després de disfrutar pegant a dreta i esquerra, els importava molt poca cosa que a algú li hagués costat la vida. Potser era això el que intentaven.

Repeteixo el que ja en una ocasió dic, que la nostra vida només valia l'import de tres pessetes que valia el reintegre de la partida de defunció.

Per sort nostra només hi vam estar uns quinze dies, els suficients però per quedar-me gravats a la memòria, tots els sofriments consistents en molta gana, fred i maltractaments, que ens varen donar en aquest "Camp de Concentració Grupo Escolar Miguel de Unamuno de Madrid", que es així con romanava el rètol a la façana principal de l'edifici.

Com sigui que ni per menjar sortíem del "cau", tampoc sortíem als tocs d'atenció que es feien, per comunicar els nomenats que havien de sortir en les expedicions de Batallons de Treballadors que es feien, i que a aquest camp s'organitzaven.

Nosaltres ens coneixíem del que succeïa per una finestra enreixada que hi havia a ras de carrer, per la qual i aleshores trobar-se enfront del pati on es feia la crida.

El dia que ens va tocar el torn a nosaltres, tant als de Benifallet com a mi, vam sentir que ens nomenaven, i per al tant a l'hora indicada, de formar al pati amb totes les pertinences, vam abandonar el "cau" per última vegada.

En quant vam estar tots formats, passen llista, ens donen les llaunetes i xusquets, com sempre molt poca cosa, ens agafa la guàrdia civil, i cap a l'estació d'Atocha altre cop.

Un cop allí, doncs el mateix que en tots els trasllats, transport amb vagonets de portar bestiar, però ja sense precintat.

Tanmateix "radio macuto" molt aviat va funcionar, passant el bulo-noticia que anàvem al Marroc. No es van equivocar.

Al cap de cinc dies de viatge vam arribar al port d'Algesires per ser embarcats cap a Ceuta.

Em plau recordar i escriure una cas un poc original que em va succeir.

Resulta que per aquells dies va ploure molt per Andalusia i en arribar a un poble que es diu Gaucin, vam romandre parats més de vint-i-quatre hores, per causa d'uns despreniments de terres que hi havia hagut, i per que interceptaven el pas del tren.

Hi vam arribar per la tarda, en quant es va fer fosc.

Vam empaitar un ramadet de garrins que per la tarda vam observar y que pasturaven per les voreres de l'estació.

Em vam agafar un de petit, i entre tots els vam matar com vam poder. Al agafar-lo li vam lligar els mocadors de butxaca al morret perquè no cridés, i Saguera de Benifallet, que sabia l'ofici de carnisser, amb una navalleta de butxaca que portava Joaquim Fons de Benifallet, el va degollar i el va fer troços com va poder.

Acte seguit i com que teníem tanta gana, vàrem anar dos, no recordo quins varen ser, a parlar al maquinista del tren perquè ens tirés a terra un poc del carbó de la maquina.

Així ho va fer aquell bon home, i ben bé que va anar per rostir-ne un bon tros, que en estar llest varen portar al vagó i que després de repartir-lo vam menjar.

La complicació estava en el que quedava, com ho fariem per guardar-lo. Llançar-lo tampoc ens interessava pel tros que encara en quedava. La providència va obrar en favor nostre al presentar-se de bon mati unes gitanes a vendre taronges amb unes cistelles d'aquestes tapades, i a Borrull de Benifallet li va venir l'acudit de comprar-li totes les taronges inclosa la cistella.

Es varen entendre del preu que varen convenir, sense regatejar, pel motiu que a nosaltres a més de les taronges ens interessava la cistella.

Vam buidar les taronges i acte seguit, la resta del garrí el vam poder ficar en la cistella, tapat amb mocadors nous de butxaca que portàvem al sarró, encara de casa.

Continuant viatge cap a Ceuta, vam arribar a Algesires a on ens embarcaren amb un vaixell molt antic que es deia "Vicente Puchol".

Durant la travessia de l'estret ens ho vam passar molt malament, per l'onatge que hi havia a l'estret de Gibraltar. Tant dolent va ésser que ens vam marejar tots.

En arribar a Ceuta ens porten a una caserna on hi estava un regiment d'artilleria, i sense tenir contacte amb ningú, ens passen a la desinfecció, pel motiu que en aquells temps Espanya, estava afectada per un virus molt infeccios que es denominava "Piojo Verde" però que científicament era "Tifus Exantemàtic" motivat per la gana i misèria que en aquell temps es passava, principalment a les grans ciutats com Barcelona, Madrid, València, etc.

Un cop a la desinfecció, primerament ens pelen el cap i tant com ens anaven treien el pel, passàvem a una sala de dutxes, i amb un raspall anaven refregant per tot el cos untat amb un líquid que hi havia a unes galledes i després la dutxa d'aigua freda, que al mes de gener, i a pesar de estar en el Marroc que hi feia una bona temperatura, no deixava d'estar molt freda.

Acte seguit ens passen a un magatzem i allí ens varen donar un poc de sopa i després a estendre la manta damunt del paviment, a dormir.

A l'endemà i després del cafè, ens prenen amb camió al que seria el nostre definitiu destí, o sigui al Batalló de Soldats Treballadors Nº 32, 2ª Companyia, un lloc molt pintoresc a la vora de la mar, al costat

d'una platja molt bonica que es diu Benzu.

Es a la vora del mar - ara es troba dintre la zona de protectorat que Espanya va tornar al Marroc -.

La nostra missió a aquest lloc era fer una pista pel penya-segat del mar, per passar unes bateries d'artilleria pesada molt velles, - deien que dataven de la primera guerra mundial -, per fixar-les a uns emplaçaments que també vam fer nosaltres a una punta de roques que es deia "Punta Leona" -en àrab Ras del Yaun-, que dominava bona part de l'estret de Gibraltar fins a la punta de Tarifa.

Recordo que la primera nit que vam passar al camp, precisament hi vam arribar el dia vint de Gener, va ésser molt tràgica ja que les conseqüències podien ser calamitoses i pel que va succeir, varen ser molt minsos.

Era la nit del vint al vint-i-un de Gener.

Com sigui que al punt on hi havíem de emplaçar el campament i vam arribar el dia vint per la tarda, ens proveeixen de una xapa d'aquestes acanalades a fi de construir-nos els barracots.

Com sigui que ja no hi havia temps de fer res abans d'arribar la nit, ens agruparem en grups de 6 o 8 i al que vam fer construir-nos una cabanya provisional a la fi de poder passar la nit, però no teníem noció dels tempestuosos vendavals que solen haver-hi a l'estret de Gibraltar.

I així va ser, per la matinada es va desencadenar una tempesta, de pluja i vent, i que va passar, que totes les cabanyes varen quedar desfetes per la forta ventada.

Les xapes totes volaren pel campament, havent-hi alguns lesionats, per alguna d'aquestes xapes.

La cabanya que vam fer els de Benifallet i jo va ésser de les ultimes que es va desfer, ja que en quant venia un cop de vent, ens hi aferràvem tots i l'aguantàvem, però es va presentar un d'aquells tant forts que no va valer la nostra resistència i se la va emportar tota de ple fins dintre el mar.

Després per resguardar-nos del perill d'algunes xapes que no paraven de volar pel campament, ens vam arrambar enrere del tros de paret que havíem fet, que es l'únic que va quedar i amb les mantes a sobre per guarir-nos de la pluja. Així vam acabar de passar aquella tràgica nit del vint al vint-i-un de Gener de 1.940.

A l'endemà el campament oferia una dantesca vista, totes les cabanyes desfetes.

La tenda de campanya del capità era rodona i es va trencar el pal del mig i els va caure tota a sobre.

A pesar de lo tràgic i perillós, no hi va haver lesions d'importància per considerar-les dignes de fer-les menció.

L'única la que va sofrir un xicot de Valls, que li va fer un tall al cap i el varen haver d' hospitalitzar, i va estar uns tres o quatre dies, però l'aspecte general que oferí el campament era com si hi hagués passat la guerra per la devastació que va sofrir.

Un cop ja més assossegats, ens vam dedicar a recollir totes les xapes que es trobaven esparracades per les roques i algunes que vam poder treure de dintre la mar, i ja ens vam poder dedicar —després de les hores de treball- a construir uns barracots bastant rústics però de consistència, que no els va fer mella durant el temps que hi vam estar, resistint totes les envestides de vent i temporal d'aigua que molt sovint hi tenien lloc a l'estret.

Puntualitzo, dins les hores de treball, pel fet que vam sol·licitar poder-hi treballar tot el dia i la contesta va ser: "que las horas de trabajo son para estar en el tajo y que después hicieramos los barracones".

Una demostració més de la consideració que ens tenien, no important-los-hi, ni la nostra salut, ni les nostres vides .

Feu-vos càrrec de com havíem de passar les nits que vam trigar en construir els barracots, passant-les mig al intempèrie, i després d'una jornada de treball haver de fer les parets de la barraca solament ho vam poder portar a cap, amb molta voluntat i ganes de sobreviure, ja que les seves intencions eren de matxucar-nos de tal forma per eliminar-nos poc a poc.

Però la força de voluntat té molt de poder. Nosaltres no la vam perdre mai.

Si hi havia algú que tenia algun defalliment en la tasca que ens havíem emprés, se l' arengava i se l' ajudava i d'aquesta manera vam contrarestar l' actitud que varen optar sobre nosaltres i en vam sortir airosos.

Per fi els barracots es van construir solament amb la nostra aportació física que va representar un gran esforç per cadascú dels grups que cadascú es construï el seu.

Un cop acabat el nostre li vam donar un nom que hi vam fixar a la porta, amb pedretes petites de la platja collades amb ciment i que hi dèiem "ALLA EN EL RANCHO GRANDE" fent palesa el tan popular tango que en aquell temps cantava el popular cantant mexicà Jorge Negrete.

El componíem una vintena de companys, per cert que sempre vam estar molt units i no va haver-hi mai cap motiu de discòrdia entre nosaltres.

En quant dèiem a cantar, cantàvem tots. Uns afinaven més, altres menys, però tots cantàvem.

No recordo de memòria tots però sí a bastants, entre els que es trobava Guiamet de Serra d'Almos Llurba de Solivella, Pallas de Montblanc, Guasch i dos germans que els dèiem els "Taus" de Reus, Ortuño de Tarragona, Franch Franquet i Beltran d'Amposta, jo d' El Pinell i altres com un de la Fatarella que no recordo el cognom, però que li dèiem per nomenar "L'alcalde de la Fatarella".

El pobre era un cas clínic molt poc freqüent, ja que tenia les palpitations del cor a la dreita i això feia que no pogués suportar el treball que ens fèiem fer, i com sigui que sempre estava de baixa, era l'encarregat d' escombrar i fixar en ordre al barracot, cosa que ho feia molt bé.

Com sigui que les diversions al campament eren nul·les i permís per anar a passar el diumenge fora no ens el donaven, havíem de fer nosaltres els mitjans per distraure'ns d'alguna manera.

Després d' escriure a casa i rentar-nos la roba ens anàvem a la platja, tota vegada que al mes de febrer ja ens banyàvem i per les tardes a pescar amb canya i d'altres artillugis per pescar a sota de l'aigua que hi havia entre les roques. A més el robatori de peixos que fèiem als moros i que mes endavant explicaré.

La missió del treball a Punta Leona el vam complir i acabarem construint els emplaçaments per les peces d'artilleria i també fer passar la carretera per una paret de roques vertical que es trobava al damunt mateix del nostre campament.

Moltes vegades, en quant es feien explotar enviaven bastants pedres al damunt del barracots, però en fi, tot es va anant superant i com diríem en argot militar "agafant veterania" i al que en els primers dies era insuportable, es va anar superant.

De menjar no anàvem gaire sobrats, per com dic abans a les vores del mar i a les roques es pescava bastant de peix i eren molts els dies que podíem fer la rostida o fregida del que pescàvem.

En quant vam tenir carretera feta, després s' hi va tirar grava, a mi juntament amb tres companys més ens van destinar al camió de l'aigua, que tiràvem al davant de la maquina apisonadora, portaven vuit bidons que s'omplien per mitjà d'una canal que hi havia a una font. En quant els teníem plens els vessàvem tots plegats dintre la caixa del camió i avançant per la carretera es buidava l'aigua.

D'aquesta manera ens vàrem tirar uns quants bons dies.

Algun dia també anàvem a Ceuta a buscar material, que aprofitàvem per donar un tomb a la ciutat i passar-hi una bona estona, contant amb els diners, que encara que no eren molts , els meus pares m'enviaven per gir telegràfic cada mes.

Però amb aquestos i la mica que ens donaven - que de bon primer era vint-i-cinc cèntims cada dia i més tard ens ho van augmentar el 100%, ho sigui que van passar a donar-nos cinquanta cèntims -, ja dic, entre una cosa

i altra i una regulada administració per la meua part, no em va fer faltar mai diners per comprar-me tabac i alguna cosa que em feia falta.

A més la major part dels dies i com conseqüència que Punta Leona, on estàvem, i Punta Tarifa per la part d'Espanya, son els dos punts més propers un de l'altre en l'estret de Gibraltar, era molt freqüents i degut a la guerra mundial, veure passar per dita via caravanes de vaixells que entraven per l'Atlàntic i sortien cap a la Mediterrània, amb el sabut i rigorós control dels Anglesos a l'arribar a l'indret de la seva zona.

Era bonic veure que els que els consideraven sospitosos, que un vaixell petitet que hi havia al mig de l'estret, els feien anar cap el penyal.

Un cop anava sol un gran vaixell amb bandera espanyola i en arribar a la zona de control, el van fer entrar amb la marxa enrere, no donant temps ni a donar la volta.

Després es va dir que era un vaixell alemany que anava carregat de material de guerra amb destí cap al nord d'Àfrica per subministrar a

l'exercit alemany de l'Àfrica Corps que comandava el mariscal Rommel.

Els entreteniments eren, com dic abans, el pescar amb canya que a més de diversió ens proporcionava alguna fregideta de peix.

Em referia també abans al robatori de peixos que fèiem als moros. Doncs bé, aquestos sortien de la platja amb una gran xarxa carretada a la barca, la tiraven mar endins i al cap d'un bon tros, tornaven a la fi que la xarxa formés un gran cercle.

Quant tornaven a arribar a terra tiraven una quantitat de moros per cada cap a l'afecte d'anar reduint el cercle, i com es lògic tot el peix que es trobava dintre d'ell s'anava acostant a la vora.

Quant estava prop era la nostra ocasió. Entràvem amb uns plats de sopa foradats en forma de colador, i com sigui que quant s'apropaven hi havia un gran rebull de peixos, omplíem el plat i cap a fora. Si no en teníem prou hi tornàvem, fins que consideràvem que ja en teníem prou per fer una bona rostida o fregida.

No ho cal dir com de malament que això els sentava als moros que cridaven dient-nos segurament tot el dolent, això sí, amb el seu vocabulari, ressaltant la paraula "Sarriaco", que vol dir lladre, i que quasi era l'única que enteníem.

Així va passar el temps, es va acabar la carretera i els emplaçaments i es van anar portant les peces d'artilleria cap al seu destí.

Es varen desmuntar del seu emplaçament al barrí de Jadú de Ceuta i per transportar la part del canó varen tenir que fer plataformes especials tirades per tres camions amb línia, i un tanc "oruga".

En tot i això la feina que hi va haver-hi, tota vegada que a les voltes més tancades de la carretera, els camions no podien treballar bé.

Per sortir-ne van optar pel sistema dels moros quant estiraven les xarxes del peix, o sigui, varen lligar unes quantes cordes i una vintena d'homes per cada corda estirant i anant avançant centímetre a centímetre. Així es van anar passant les voltes i a força de "llenties" es varen anar salvant els trajectes com els camions no podien actuar.

Per tant, a l'any 1.940 encara fèiem feina d'esclaus.

Després de tot això, un cop les peces d'artilleria als seus emplaçaments, es va donar per acabat la nostra comensal i com a conseqüència va venir el trasllat a un altre treball.

El nou destí es trobava a uns 50 Km de la ciutat de Tetuan, en direcció a Larache, dalt d'una muntanya molt alta que hi havia dintre la zona del protectorat espanyol que tenia en aquell temps al Marroc, i que es deia Collado d'Afemun.

Em plau relatar com va ser el viatge de trasllat.

Sortim de bon matí del campament de Punta Leona (Benzü), amb totes les pertinences al coll i a peu fins a Ceuta, que un cop arribats ens carregaren a uns vagons del trenet de via estreta, que feia el trajecte de Ceuta a Tetuan.

Tren molt original en la seva combustió, motivat que el normal que tots els trens fan servir el carbó, aquest es servia de llenya per produir el vapor, cosa que motivava que la seva velocitat fos molt lenta, fins a l'extrem que en arribar a un lloc del trajecte que es deia Malalien i que hi havia una pujada una mica pronunciada, es tenia que baixar tothom del tren sinó no hagués pogut pujar.

Així és que un cop a dalt de la costa, vam tornar a pujar i fins a Tetuan que era baixada.

Emprenguérem altre cop la caminada cap al nostre destí.

En quant havíem fet uns quilòmetres per la carretera, carregats amb els nostres pertrets, cansats i la majoria ja anàvem descalços per haver-se trencat les sabates o espardenyes.

Va donar la coincidència que es creués amb nosaltres el que llavors era Alt Comissari d'Espanya al Marroc, el Tinent General Orgaz, que mogut pel calamitos aspecte que fèiem ens va fer parar i va ordenar que a un poblat que a prop hi havia i que es deia Ber Karrik hi sopéssim i dormíssim, a fi de recuperar forces i a més que ens repartíssin calçat, que ell mateix es va preocupar que aquella nit ens arribés i repartís.

Així es va fer i bé que ens va anar, podent a l'endemà reprendre la marxa amb un poc més d'energies per

afrontar els 40 quilòmetres de costa amunt que encara ens mancava per arribar al Collado d' Aferrun. Un cop allí, la tasca sabuda de preparar els barracots provisionals com vam fer a Punta Leona.

Per cert que també va ésser un poc tràgica, no tant com la primera, però que també va tenir ressò ja que en quan teníem "la tenda de campanya" que havíem construït amb dues mantes, i ens havíem posat a dormir, es va posar a ploure i al cap d' una estoneta ens donem conte que ja ens passava l'aigua per sota l'esquena, quedant completament remullats.

No va ser com la del vint al vint-i-un de gener, però poc hi va faltar.

Del Collado d' Aferrun poca cosa puc explicar.

Solament que vam ubicar-nos dintre d' uns boscos molt frondosos d'alzines sureres i roures, i el nostre treball era construir unes trinxeres amb nius de metralladores per tota la serralada i a més també hi fèiem una carretera de comunicació amb la que passant per aquest lloc enllaçava a un poblat nomenat Zoco Gemis de Beri Aroz i que continuava fins a Alcazarquivir i Larache - ara tots dos estan dintre el Marroc -.

I així va anar passant el temps, fins el mes de Febrer de 1.942 en que va sortir una llei que deia que tots els que prestaven serveis als Batallons de Treballadors compresos en les lleves del 1.938-39-40 i 41, que portaven més temps servint que els que van ser cridats per a l'exèrcit, ens donaven un permís d' anivellació a la fi d' equiparar-nos amb aquestos.

A mi em va correspondre un permís d' un any i vint i quatre dies, permís que em va anar molt bé, pel motiu que ja feia més d' un any i mig que no havia estat a casa.

Jo vaig arribar a casa el dia 23 de Març, i no ho cal dir que durant tot l'estiu vaig fer de maneres de passar-ho lo millor possible, anant consumint el permís que em varen donar.

Però hi va haver-hi un entrebanc pel motiu que durant el mes de Desembre, els exercits aliats emprenen una ofensiva contra l'exèrcit alemany del nord d'Àfrica, apropant-se als territoris del protectorat espanyol i com sigui que en Franco era una aliat de Hitler, tement potser que els aliats no pararien fins l'estret de Gibraltar.

Pel motiu al·ludit, va sortir una ordre ministerial que reclamava a tots els soldats de l'exèrcit del Marroc que es trobaven amb permís, s'incorporessin al seu destí.

Però no deia res dels soldats dels Batallons de Treballadors que estàvem amb aquest permís especial.

Per això hi va haver pobles com Benifallet que no els van dir res per incorporar-se, per interpretar la Guàrdia Civil de Rasquera el contingut de l'ordre ministerial tal i com era, i que comprenia a tots els que estaven en permís i que pertanyien a Regiments de l'Exercit.

Aquí a El Pinell, en aquell temps estava el cabo Ortigosa, que més tard es va casar amb la Maria del Picaito, i que per cert no va ser gens simpàtic ni abans ni després de casat amb la gent del poble.

A la major part dels joves no ens podia veure. Per aquest motiu , no sé si voluntari o involuntàriament, ho va interpretar al revés, - potser que li feiem una mica de nosa al poble - i que ens compraria a tots els que estàvem amb permís.

Així es que va fer venir un Guàrdia a casa, que per la nit em presentés al quarter.

Així ho vaig fer, i sense donar-me cap classe d'explicació em notificà que a l'endemà sense falta havia de emprendre el viatge per incorporar-me al meu lloc de servei, o sigui al Batalló de Treballadors. "por Orden Superior".

Vaig sortir del quarter i vaig anar a telefonar per parlar amb els companys de Benifallet, i quina va ser la meua sorpresa quan em diuen que la Guàrdia Civil de Rasquera els havia dit que els dels Batallons de Treballadors no els afecta aquesta ordre.

Al dir-me això vaig tornat a la caserna de la Guardia Civil, i li explico el que feia al cas, cosa que quasi no em van deixar acabar de dir, perquè abans que jo acabés de parlar es posà exaltat i agafa el fuet de brau que tenia sobre la taula i el deixà caure tant fort com va poder.

Per sort meua no ho va fer sobre la meua esquena, dient-me aquestes paraules textuals: "Mañana te vas porque yo te lo mando, de lo contrario si no obedeces sufrirás terribles consecuencias".

En vista de l' actitud presa per aquest senyor que feia pensar que hi hauria repressions fortes si no l'obeïa, vaig optar per creure.

A l'endemà agafo els pertrets i cap a l'estació d'El Pinell a agafar el tren.

Tanmateix, confiant que hi hauria alguna nova ordre, vaig baixar a l'estació de Benifallet per al mateix temps posar-me en contacte amb els companys i explicar-los detalls d'aquesta situació amb el Cabo d'El Pinell, que m'havia argumentat per fer-me marxar.

Al cap de dos dies em determino i agafo el tren cap a Tortosa, i des

d' aquesta localitat fins a Ceuta, que vam desembarcar i un altre cop com vaig poder cap al "Collado de Aferrun" que era el meu destí.

En arribar allí els Caps del Batalló es varen estranyar molt de

l' interpretació de l'ordre ministerial, que algunes de les comandàncies de la Guàrdia Civil, vam fer d' ella, doncs no vaig ser jo tot sol el que em vaig presentar.

No obstant com que cada dia se'n presentaven de nous, ens varen posar provisionalment a un barracó, en espera d'una ordre que els orientés sobre la nostra situació i el destí que ens havien de donar. "Radio Macuto" va dir que segurament ens tornarien cap a casa, però no va ésser així.

Vàrem passar uns dies i com sigui que les tropes americanes, s'anaven apropant a la frontera del Marroc Espanyol, vam optar per incorporar-nos al Batalló, i automàticament passar-nos a l'exèrcit, es a dir que avui per exemple encara sens considerava "desafectos al régimen", i formàvem part d'un Batalló Disciplinari de Treballadors.

A l'endemà ens retiren l'escolta que ens vigilava i ens porten dos camions carregats de metralladores, fusells, munició i bombes de mà, i ens notifiquen que des d'aquell moment ja érem "Soldados del Ejercito Español", per obra i gràcia que les tropes aliades posaven en perill el territori que Espanya tenia al Marroc i que el mateix s'havia de defensar en cas que l'ataquessin.

Bé, per salvar el moment, ens incorporen a la Legió i ens porten uns comandaments per instruir-nos i ficar-nos a tó, seguint les ordres militars especials que té la Legió, cosa que per l'experiència en temes de guerra, no s'ens va fer gaire difícil l'adaptació.

Recordo que el capità que ens va portar es sentia molt satisfet de com realitzaven les operacions i ordres que ens manava, referents a defensar dels atacs en el cas d'haver d'intervenir, i un dia després

d'haver acabat els temes d'instrucció diaris ens va fer una "arengueta", ressaltant el bon comportament i preparació que va experimentar amb nosaltres, i finalment ens va dir que no comprenia

"Como los rojos pudieron perder la guerra con personal tan bien adiestrado y que con vosotros yo iria a donde fuese menester si fuera preciso para defender los intereses de España".

Amb aquesta situació hi varen romandre, potser cap una vintena de dies, fins que els aliats van arribar a la frontera del Marroc espanyol i allí es van parar.

Un cop es va normalitzar la situació i al territori no va passar res, ens restitueixen al mateix ofici d'abans o sigui "pic i pala", però ara agregats al Regiment d'Enginyers N° 4, Batalló Divisionari 28ª Companyia i Alt comandament.

El cop ja s'havia aguantat i a nosaltres ens vam preparar per utilitzar-nos com a força de xoc en cas de necessitat.

Després, com sigui que la situació ja havia estat resolta i calmada en cas d'un conflicte amb les forces aliades i no hi havia por de res, per la nostra part continuàvem amb la nostra activitat de fer trinxeres.

Va anar passant el temps, però ja no en el caràcter d'esclavitud que estàvem abans, tenint sempre el soldat d'escorta plantat davant teu i pendent sempre del que fèiem, i amb ordres superiors que si no obeïem al que sens manava fessin córrer la culata del fusell a sobre les nostres costelles. Per tant ja havíem guanyat un poc sobre el tractament general que ens donaven i també els que ens donaven els nostres comandaments militars del Batalló.

Per dir-ho mes clar: "Per fi havíem arribat a la fita de ser considerats com "Soldados de Espanya".

Va anant passant els temps al Collado de Aferrun, sense cap cosa de mencionar.

L'únic va ser que al ser soldats de l'exèrcit, teníem més llibertat per sortir per aquelles rodalies, ja que abans si ho volies fer, tenies que sol·licitar permís i si en cas te'l concedien, que la majoria de vegades et deien que no, t'enviaven un escorta al costat teu amb les ordres pertinents que en cas de voler escapolar-nos fessin us del fusell que portaven.

Després ja podíem anar solts i també si demanàvem permís per anar a passar el diumenge a Tetuan el concedien.

Com sigui que pel motiu d'aquesta qüestió d'haver passat a l'exèrcit, vaig poder reivindicar la meua situació de fill de pare sexagenari, cosa que al ser soldat treballador disciplinari no tenia dret per la condició de tantes vegades dita de "desafectos el regimen" no teníem dret d'acollir-nos a la prorroga de primera classe que tenien encara ara tots els compresos en files que tenien el pare de més de seixanta anys.

No vaig demorar gaire a confeccionar el pertinent expedient.

El vaig cursar, per cert que em va tardar bastant de temps a resoldre's. Pel dia 16 d'agost del 1.943, em criden per telèfon a una platja que estàvem i que es troba al costat de Tetuan i que es denomina Rio Liartin, i em notifiquen que el carter em portava la documentació complerta, i que s'em concedia el que tenia sol·licitat de la prorroga de primera classe i també el necessari passaport per poder anar-me'n a casa.

Per al tant el dia 17 d'agost per fi, feia l'entrega final de tots els estris militars que tenia al meu càrrec, tals com el fusell, les municions, cartutxeres, màrrega i manta, plat i cullera, que un dia molt llunyà del mes d'abril de l'any 1.938, per primera vegada m'havien lliurat per incorporar-me a les files de l'exèrcit de la República, com conseqüència de la guerra civil, no havent complert encara els 18 anys i en totes les vicissituds passades i que escric i relato havent arribat al 1.943.

Per tant havien transcorregut cinc anys de la marxa de casa com a conseqüència de l'arribada de les tropes feixistes a El Pinell, vaig sortir de l'estació del tren de Tetuan fins a Ceuta, que vaig agafar el vaixell que creua

l'estret fins a Algesires.

Com sigui que l'alegria d' anar-se un cop a casa era molta, el viatge a pesar de tardar-hi cinc dies no s' em va fer pesat.

Abans de sortir em vaig proveir de pa, llaunes de sardines i sucre, que juntament d' un pot d'oli que feia poc m'enviaven els de casa, anava compaginant l' assumpte del menjar.

En aquells temps per les estacions no es venien entrepans ni cap classe de menjar, realment no s' en venia perquè no n'hi havia.

Dès de València a Tortosa vaig fer de despesa d' unes dones que de Barcelona venien a València a buscar arròs per després vendre'l de "Estraperlo".

Aquestes pobres senyores estaven molt perseguides per la Guàrdia Civil que anava al tren i si les descobria la mercaderia que portaven, els ho prenien i a més les sancionaven per portar gènere il·legal, ja que tot el menjar anava controlat par la Comissaria General de Abastos.

Així es que es valien dels soldats, per camuflar juntament amb

l' equipatge d'aquests, unes quantes bosses d'arròs.

A més , elles portaven uns vestits fets expressos i que consistien en una falda que realment era una bossa que omplien de gènere i a sobre se'n col·locaven un altre que era la normal.

La Senyora que es va servir de mi, em va donar pel servei ja al sortint de València, menjar suficient per tot el recorregut fins arribar a Tortosa. Tota vegada que un cop camuflat l'arròs a la meua maleta i sarró se'n va anar i no la vaig veure en tot el viatge, fins l'hora que jo havia de baixar del tren, que el va prendre i segurament el va camuflar a un altra part.

El dia 22 d'agost, per tant podia tornar a abraçar als meus pares i familiars i aquesta vegada per no tornar a marxar mai més.

Aquí jo donava cloenda a cinc anys passats per mi, en els que es troba tota mena de calamitats passades.

Com ja faig referenciar al començament d'aquestes memòries, varen aparèixer en la meua vida, els quatre genets de l' apocalipsi.

La guerra i la mort varen ser els principals, després la fam, que també va obtenir la seva part de protagonisme en gran mesura.

Per últim la pesta va estar representada per una infinitat de malalties, molt pròpies d' aparèixer en quan un col·lectiu com en aquest cas Espanya, es va veure sotmès a suportar uns considerables anys i no dies, un trànsit que qui més qui menys ens va abarcar a tots.

Va aparèixer en gran escala paràsits com els polls i la sarna. Furóncols quasi tothom en va patir.

Degut a la fam va sortir una malaltia que es deia el tifus exantemàtic (piojo verde) etc .etc .i totes sobrevingudes per aquesta paraula de sis lletres i que es diu:

"GUERRA".